

НАША КУЛЬТУРА

НАУКОВО-ЛІТЕРАТУРНИЙ МІСЯЧНИК
присвячений вивченням української культури

Головний редактор і видавець проф. д-р Іван Огієнко.

Адреса Редакції: Warszawa IV, ul. Stalowa 25 т. 10, тел. 10-24-05. Кonto чекове ПКО ч. 5880. Рукописи для друку мусить бути написані на машині (або найвиразніше рукою). Зміна адреси 30 гр. — Передплата в ираю: на рік 12 зл. (можна ратами), на півроку 6.50 зл., на четверть року 3.50 зл. За границею в Європі 15 зл., поза Європою 3 доларні річно. Ціна примірника 1.25 зл., за границею 1.50 зл.

Рік III.

ЛЬВІВ. ГРУДЕНЬ 1937 Р.

Книжка 12 (32)

„НАША КУЛЬТУРА“ ТИМЧАСОВО НЕ ВИХОДИТИМЕ.

До наших читачів та прихильників.

Тяжко писати це коротке, але повне вимовного змісту речення: „Наша Культура“ тимчасово не виходитиме... Так ніби власними руками ховаси найдорожчу особу...

Кожна свідома, розвинена нація пишеться добрым станом своєї науки, своїх наукових видавництв, — бо це ж підвальнини його культури. Наукові журнали звичайно видають різні наукові установи та товариства, але часом видають їх і приватні особи, що гуртують коло себе певний круг учених.

Ось цю власне спробу й зробили ми, — приватними малими засобами, з цілком приватної ініціативи заснували ми науковий орган, присвячений вивченню нашої культури. Ми свідомі були з одного боку великої потреби власне такого наукового журналу для духовного розвитку нашої інтелігенції, як свідомі були, з другого боку, і тих найрізніших, а головно матеріальних перепон для доброго існування на укового журналу за такої доби, яку тепер переживаємо.

За три роки свого існування „Наша Культура“ об'єднала круг себе понад сотню найвидатніших наших учених. Гасло нашого журналу: „Творімо українську культуру всіма силами нації“ цілком оправдало себе, й цілком защепилося серед нашої вченої еліти: на сторінках „Нашої Культури“ писали вчені найрізніших політичних напрямків. В нашім житті це була єдина ланка, де наша еліта легко й беззастережено об'єдналася. І „Наша Культура“ за три роки свого існування дала в 32 томах на 124 друкованих аркушах понад 200 наукових статей, часто дуже цінного змісту. Це був матеріал для духовного розвитку головної нашої інтелігенції, що так потребує поглиблення своєї національної свідомості, але поглиблення спокійного, поважного, чисто об'єктивного, чисто наукового, — без зайвої „полеміки“, без суб'єктивних випадів, що такі, па жаль, часті в сучасній нашій пресі. І „Наша Культура“ чесно виконувала це високе своє завдання.

Переживаємо час, коли наша вчена еліта не має подостатку журналів, де могла б вільно й легко друкувати свої наукові праці. Скарги на це, скарги рознучливі й цілком оправдані, стали постійні

в нас. Еміграція з Великої України сильно посилила наукову західноукраїнську еліту, а наукових органів для вміщення її праць не тільки не прибавилось, — їх стало менше. „Наша Культура“ й ставила собі за завдання прийти на допоміч нашій науковій еліті й дати можливість їй промовляти до українського громадянства в найголовнішій духовій ланці — в ланці історії нашої культури, а тим самим дати можливість і їй легше виконувати свої обов'язки при відродженні нації. Припинення „Нашої Культури“ власне ця наукова наша еліта дошкільно відчує...

„Наша Культура“ зв'язалася зо всіма головнішими науковими органами цілої Європи, й була з ними в науковому зв'язку, обмінюючись своїми виданнями. Щомісяця наш орган нагадував цим науковим установам Європи про існування й української науки. Тепер цей дуже цінний зв'язок уривається...

Від самого початку свого „Наша Культура“ боролася з важкими матеріальними перешкодами. Науковий орган ніколи не має великого числа читачів, а вже серед нас, при нашім сучаснім трагічному житті й поготів. Думка була, що наша інтелігенція зрозуміє ціну й завдання „Нашої Культури“, такої потрібної при творенні й пробудженні нації, зрозуміє й матеріально підтримає. Але ці сподівання наші завелися... Виявилося, що наша інтелігенція не радо читає наукову статтю, а тому стан наукового органу її мало обходить... Виявилося, що наші широкі кола інтелігенції скоріше читають статтю з відкритим суб'єктивним присмаком, аніж статтю поважну, що вийшла з під пера видатнішого вченого...

Але не це припинило „Нашу Культуру“, — орган наш усе ж таки мав таке число передплатників, що ніби могли б забезпечити йому хоч і не світле життя, але все таки скромне існування. Нажаль виявилося, що ці передплатники... все післаплатники, а то й зовсім не платять... Виявилося, що для стягання передплати потрібна осібна канцелярія, яка б невинно рухала свого передплатника й нагадувала йому про борги. На це власне ми не мали ані засобів, ані часу, ані... охоти. Справа в тому, що „Нашу Культуру“ провадила одна особа, що була видавцем, редактором, коректором, адміністратором і простим служником при Редакції. На нагадування передплатникам про їхні борги (а це — безкоечне неприємне листування, що забирає силу дорогого часу) не було часу, а тому передплатники... не платили. Наняти адміністратора для журналу не було жодної матеріальної спроможності.

Особа, що видавала „Нашу Культуру“ — безробітний професор, що тяжкою працею насилу заробляє собі на черствий кусок хліба для власного існування. Докладав він до „Нашої Культури“, що міг, але більше його на цю працю не вистачало. Просто тому, що нема з чого докладати й нема вже сил безплатно робити тяжку редакторську працю... Три роки ця особа безплатно давала всю свою духову й фізичну силу журналові, що часом забирало її по 24 годині денно, але надалі робити цього вона фізично не в силі... Оце її с причиною, чому ми змушені тимчасово припинити наш журнал.

Припиняємо „Нашу Культуру“ тільки тимчасово, — поки передплатники не виконують свого елементарного обов'язку — поки не заплатять своїх боргів. Робимо це, як демонстраційний протест

проти тих неплатників, що стали буденним явищем в нашому громадянстві, явищем, що так сильно руйнує наше духове життя...

„Наша Культура“ працювала, ні звідки не маючи матеріальної допомоги. Покладалася виключно на матеріальну спроможність редактора-видавця та численних співробітників, що жодної заплати за працю свою не мали. Все сподівалися ми, що нашу працю нарешті зрозуміють і прийдуть із допомогою нам чи то наші культурно-просвітні установи, чи то наші приватні меценати. Ні тих, ні других не знайшлося... Нехай це буде живою й вимовлюю ілюстрацією до дуже знаменої статті д-ра В. Королева, що містимо нижче.

Підкреслюємо на цьому місці, що такий самий матеріальний стан і „Рідної Мові“, — передплатники її так само в своїй більшості післяплатники або й неплатники. І цей наш журнал загрожений в основах своїх, але ми постановили поки що видавати його й у 1938-му році, бодай ціною „Нашої Культури“. Але голосно тут заявляємо й попереджуємо, що неплатство й післяплатство вбє й „Рідну Мову“...

Проте глибоко сподіваємось, що вимушена перерва нашої культурної праці для духовного розвитку українського народу, припинення „Нашої Культури“ буде тільки тимчасове, тільки коротке, а тому звертаємося до всіх наших передплатників, читачів та прихильників:

1. Просимо всіх тих, що не заплатили ще за „Нашу Культуру“, якнайскоріше заплатити свої борги. Це приспішить відновлення „Нашої Культури“. Коли не можете заплатити відразу всіх своїх залегостей, платіть їх ратами. — Зокрема просимо про це передплатників із Канади та Америки, а також закарпатське вчительство, що завинили нам найбільші суми.

2. Одночасно просимо тих самих осіб поплатити свої борги й „Рідній Мові“, що так само сильно загрожена в своїм існуванні. Вона буде виходити і в 1938-му році з своїми окремими додатками, але неплатство й післяплатство можуть убити її й...

3. Глибоко віримо, що українська нація таки має своїх правдивих меценатів, і вони не допустять, щоб такий науковий журнал, як „Наша Культура“ перестав існувати по трьох роках корисної праці. Віримо, що меценати знайдуться й відізвуться!

4. Просимо осіб доброї волі висловитися з приводу тимчасового припинення „Нашої Культури“. Ваші думки й поради будемо друкувати в „Рідній Мові“.

5. До часу осібного оголошення в „Рідній Мові“ просимо тимчасово передплати на „Нашу Культуру“ на 1938-й рік не присилати.

Ще раз повторюємо, що глибоко віримо, що наша перерва в праці — тільки тимчасова примусова перерва, яка покінчиться в найкоротшому часі. Але це залежить від... неплатників і післяплатників.

МЕРТВІ, ВПЕРЕД!..

...Народ, що не має своїх Чикасеків, не може
стати нацією"...

Не можна стати нацією, а тим більше нацією державною, при самій духовій силі, хоча б і найбільшій. Тяжко стати нацією, особливо в часи пінішні — при найбільшій силі фізичній та війовничій, військовій завзятості. І цілковито неможливо стати нацією державною тому народові, що не має сили матеріальної.

Назвім це жахом, диявольською несправедливістю, чи винуватимо якесь виразніше слово, — наслідок один: в іашій епосі рішає матеріальна сила, панує золоте телятко. Матеріальна сила піднімає духову енергію. Вона індульсує творчість, винахідливість, науки й мистецтва; вона підносить освіту люду, розвиває національну свідомість, збільшує народину й загальну культури чилю, друкованим і живим словом. Матеріальна сила індульсує й творить варстти праці, дає незалежність, забезпечує одверте визнавання національного credo, дає... ще багато дечого дає, чого б ми потрібували, але про що тут промовчимо.

Матеріальна сила... Так, це вона є рушієм не тільки злого, але й доброго: це вона, буде танки й забезпечує перемогу на полях крові, а разом із тим поширює пацифізм та Слово Боже. Це вона, що її потрібував навіть Христос для заплати податків, і з-за неї було продано Його Самого. Нею віддаємо „кесарево — кесареві, а Боже — Богові“...

Де ж її взяти, де її шукати, як створити в нації, що не має золотих копалень, нації, якій не належить ні її земля, ні нетри земські, ані повітря над землею? Нації, що більшість, ба, майже всії своїй матеріальні падбання мусить віддати панівним сусідам?.. Але ж і де те чарівне гасло, що здібне відчинити казковий „Сезам“, зробити вільний вихід для струмочків матеріальної міці, що, без огляду на все, затримується ж у товіщих і щуплих кипенях членів і павільонів націй і не буває зужита на особисті потреби?

Свідомість? — Та ж саме її її тема, чи буває обмаль у широких масах, вепробуджених з поміччю золотого телятка, тобто матеріальної сили, якої саме її потрібно для пробудження! Любов до рідної справи? — Та ж її — стихійну, неорганізовану, нездисципліновану — тісю ж самою матеріальною силою, що творить потрібні засоби, можна оформити, вирізьбити, зосередити й піправити в творче річище!

Зачароване коло? Безвихідна ситуація?

Ні. Це — тільки те нечасте становище, коли великого діла можна досягти не гуртом, а поодинці, коли не треба оглядатись на інших, а робити самому те, куди веде серце, що, як говорять чужинці, „лежить на правдивому місці“. На загал, окремі, поодинокі особи, що вже мають ясну свідомість своєї повинності перед нацією; особи, що вже остаточно оформили свою любов до рідної справи; одинці, яких вже не можуть задовільнити самі — хай і найлішній пайзапальніші — слова, бо ж душа їхня вже прағне доброго чину... Ті, чиє бажання успіху рідної справи дійшло до апогею, не тільки

„до глибини душі, а й до глибини кишень“ ті, що затужили за шляхетним і почесним найменням — м е ц е п а т .

Кожен народ, коли починає ставати свідомим народом, видає з себе своїх меценатів. Коли б не меценати — Медічі, Сфорци й подібні, — ніколи не розцвіло б так мистецтво італійське, коли б не меценати, наймення яких навіть не знають чужинці, — не увільнилися б із пазурів могутнього британського лева скромні пастухи — ірландці; без меценатів не опинилися б за кордоном творці Чеської самостійності — Масарик і Бенеш, і сьогодні не було б Чехословаччини... Без Семеренка, Євгена Чикаленка та без митрополита Андрія Шептицького не були б ми там, де стоїмо сьогодні...

Видима річ: мало в нас, — пригиблених й на чужі млини воду ллючих — мало є багатіїв, магнатів, людей заможних, але ж і між тими майже нема таких, як Чикаленко, що, вмираючи, мав тільки один пекучий жаль: — „За одним жалкую, що не встиг роздати свого майна на потреби народні!“ Мало в нас таких, бо ж хоч і велика числом наша нація, та ж і вбога! Мало таких, бо ж у нації, яка ще загалом не є на вершику свідомості, тяжко бути меценатом, не скористати для себе чи для своїх кревних з лишків свого майна, а роздати його піби „чужим“, — бо ж далеким землякам та країнам, фактично ж навіть не тим, що вже живуть, а тим, що будуть по нас.

Мало в нас заможних... Але з тим більшим жахом і жалем читали ми нещодавно в чернівецькому „Часі“ довгі реєстри імен українців, померлих ув Америці, що лишили започне або й велике майно, не призначивши його жодним спадкоємцям! І те майно в більшості переходить до скарбниці чужої держави, для збільшення засобів чужої культури, для творення чужих цінностей, для щастя чужих людей!

І довбрею б'є в голову думка:

— Та ж, коли ми не спромоглися дати на справу національну за життя, бо нам треба було нашого майна для того ж таки нашого власного життя, то чом же не можемо віддати бодай частину, коли не всі наші надбання, хоч по смерті?

Чому ж і тепер, коли в Чехословаччині вже цілком усталілись форми державного існування, чеські газети повні сталих повідомлень про те, що така чи така вчителька, той чи той нарох, землевласник, торговець і селяни, і потар, і швець, і навіть найубогіший одинокий юдеїчик, тобто люди пайрізінших політичних і релігійних переконань, помираючи, заповідають частину або й цілу свою — позісталість — на ті чи ті народні потреби, й ще тоді, коли всі платять податки, — й немалі податки, — з наказу держави? А чому ж ощадності та маєтності наших людей і в краю, й на еміграції стають „res nullius“ — „нічесю річчу“, її по смерті українців переходять у руки чужинців, а часами — ще й в руки таких, що всіх нас загалом чи особисто даних небіжчиків, гнітили? Чому ж ми, доживши до старшого віку, завчасу не помислимо про те, щоб скласти завіті, щоб бодай по смерті здобути собі відчіність своїх братів, забезпечити собі тривалу згадку, як про — доброчинця, людолюба, мецената? Чому ж люди інших націй хотять, щоб наслідки їхніх зусиль та памагань за життя — продовжували діяти, чинячи добро

й після їхньої смерти, а їх самих згадували б найпочеснішими на-
звами — а ми ні?

Чому, наречіті, наша преса, наші культурні й доброчинні установи, яким, здається, на цьому найбільше залежить, чому наші трибуни, діячі й організатори, а зокрема наші духовні особи не повторюють скрізь і всюди цих безперечних аксіом? Та ж на шпалтах усіх наших — назагал убогих — газет і часописів не подяки „за 50 грошей“ чи „за офір у (!) в 10 центів“, даних „на пресовий фонд“ — жахливий... і скандалний, — друкувати треба, а заклики, щоб читачі заповідали бодай частину свого майна за ім'я „меценат“! Та бодай би раз у рік, скажім у ту неділю, коли по церквах читається Євангелія про вдовину ленту, отці духовні всіх наших обрядів могли б нагадати віри ім своїм про наказа Церкви — за життя належно впорядкувати свої матеріальні справи й від-
писати, коли не все, то частину, чи спеціальні прибутки на поміч Батьківщині?

І коли ми, нація вбога й не цілком ще дозріла, не маємо меценатів живих, то спробуймо витворити їх якнайбільше між мертвими, щоб їхні надбання за життя оживили по їх смерті нашу загальну справу, що так часто примирає й не може нормально жити саме через брак золотої крові. Нас бо вже так багато, що аж соромно згадувати ті, все зростаючі числа, й бачити, як наша справа кволіс, навіть часто не через брак доброї волі, а через нашу байдужину незадуманість, що часто також залежить не від нашої доброї волі, а від тимчасової нашої слабості.

Ось свіжа подія нашого культурного життя, — закривається „Наша Культура“, єдиний наш громадський науковий орган, закривається не через брак волі й бажання його видавати, а тільки через матеріальну неспроможність... А мецената на це видання не знайшлося ні між мертвими, ні між живими... А це ж був науковий місячник, що об'єднав коло себе всю нашу наукову еліту...

Але ж часами й слабі, й поранені, навіть мертві досягають дива. Пригадаймо бо собі, що може всю велику війну виграної справу Франції вирішено тим невідомим пораненим старшиною, що, побачивши під Верденом гори поранених і вбитих вояків, у розпушці закричав: *Les morts, en avant!* — Мертві, вперед! — й відбив живого ворога!..

В. Королів-Старий.

P. S. В інтересі загальної справи, як насамперед і в інтересі окремих органів преси, прошу українські газети й журнали цю статтю передруковувати. В. К.-С.

ТЕОФАН ПРОКОПОВИЧ І ЯКІВ МАРКОВИЧ У СВОЇХ ВЗАЄМО- ВІДНОСИНАХ.¹

Відомості про взаємовідносини між Теофаном Прокоповичем і Яковом Андріївичем Марковичем черпаємо головно з листів Прокоповича до Марковича,² й доповнююмо їх з дневника Марковича.³

¹ Довідка в Українському Історико-Філологічному Товаристві в Празі.

² Epistolae illustrissimi ac reverendissimi Theophani Prokopovitch, variis temporibus et ad varios amicos datae. Москва, 1776. Труды Київской Духовной Академії за 1865 р. Н. Петровъ: Историка переписка Теофана Прокоповича с Яковомъ Марковичемъ. „Київская Старина“ 1882, кн. 6, ст. 498—508.

³ Дневнія записки Малоросійського Подскарбія генерального Якова Мар-

В історичній літературі цих взаємовідносин ніхто спеціально не висвітлював, хоч про них дехто з авторів і згадував.⁴

І. Чистович тієї думки, що Прокопович зійшовся з родиною Марковичів випадково.⁵ Це можливо. Про їхнє знайомство й зближення не маємо ніяких свідоцтв. Правдоподібно, що до цього зближення міг спричинитися молодий Яків Маркович — він учився в Київській Академії, коли на чолі її був Т. Прокопович. Останній дуже високо ставив цього талановитого учня й заприязнився з ним. Не дивлячись на значну вікову різницю (15 літ) й різницю їх суспільного стану, вони тримали між собою досить жвавий зв'язок — бачилися, бесідували, листувалися, пересилали один одному книжки й т. ін.

Доки Т. Прокопович був у Києві, вони бачилися особисто. Ці побачення-розмови були дуже побажані для Прокоповича. В листі з 13. червня 1716 р. він пише своєму молодому приятелеві, що в нього дуже багато праці, що він аж пригнічений нею. Чому б — звертається він до Марковича — не видумати якоєсь сирви, або якогось приводу, ю не побувати в мене. Ти знаєш, що для мене не може бути нічого краще такого гостя. Прокопович аж нетерпеливився, коли не одержував довший час від Марковича вістей. В приписці до свого листа з 30. V. 1716 р. він посилає такі докори Марковичу: „Ми чули, що ти подорожував до Петербургу. — ти чув, що я був хворий; але ні та, що інша причина не спонукала тебе написати щось до нас. Звідки така мовчанка? Дехто пояснює це переміною своєї благородозложеності, чого я найменше сподівався. Бо я знаю, як ти розположений до моого убозства, не сумніваюся в дружбі й прихильності того, хто вважає себе піби сином моїм і кого я бажаю звати братом і не соромлюся називати господином. І так, яка ж причина мовчання? На виправдання тебе я сказав би, що це загальний недостаток, якась неохота писати листи, а з цього виходить і забування (забвініє). Признаюся, що мене це також сильно одоліває. А все ж до твоєї вельможності я ніколи не буду медліти; і від тебе також по праву чекаю взаємності в цьому, прошу не отвергнути. І так напиши нам про своє здоров'я під час минулого подорожування й про результати його, ю чи не захочеш написати або доручити мені щось інше. Будь здоровий і скайлішне... Але, як виходить з іншого листа, Маркович не мовчав, а писав Прокоповичу, та той не одержав вчас його листів.

Особисті побачення Прокоповича з Марковичем увірвалися в тому ж 1716 р., коли Прокопович на виклик Петра I мусів вийхати з України до Петербургу. Ще перед своїм від'їздом він побував у Марковича, але того не застав. Про це пише він М-чу в своєму листі з Есмані 9. серпня 1716 р.: „За твоєї відсутності я був у тебе

ковича. Іздание Александра Марковича. Москва 1859. Чл. I. I. Видання Ол. Лазаревського в „Кіевск. Стар.“ з 1891 р., окремо чл. I—III. 1895—1897 р. р. Видання під редакцією В. Модзалевського в серії „Джерел до Історії України-Русі“, т. XXII, Львів.

⁴ Напр., І. Чистович у праці: Теофанъ Прокоповичъ и его время. СПБ, 1868 р.

⁵ Назв. праця, ст. 21.

в гостях і користувався твоею гостинністю. Це було для мене дуже присміно; досадно тільки, що я не застав тебе самого вдома й не сподівано втратив нагоду поговорити з тобою багато про те, про віщо хотілося поговорити з тобою з користю". Марковичу в цей час було всього 20 літ. А Прокопович був мало не вдвічі від цього старший, — і все ж він ставився до Марковича, як до рівного собі співбесідника. В цьому ж самому листі Прокопович висловлює свої погляди на єпископське життя й на відсталість тодішнього духовенства. Як високо ставив Прокопович молодого Марковича, видно з таких його признань: „Ти сам — писав він тоді ж таки Марковичу — при Божій помочі за короткий час виявив такі успіхи в богословії, про які й думати не можуть прикрашені митрами голови... Продовжуй же щасливо йти тим самим шляхом... Дай Боже мені скоріше побачитися з тобою й насолодитися розмовою з тобою, й поздоровити тебе з більшим і більшим успіхом... Ти врозумлений небесним ученням і маєш під руками видатні богословські твори"... Свої листи до Марковича Ректор Теофан підписував звичайно як „Преданіший і благорозположеніший до тебе твій слуга“.

Діставшись до Петербургу, Прокопович, під свіжим враженням московських столиць, писав Марковичу про відсталість тамошнього богословського життя, про невіжество московського духовенства. Цього свого листа до Марковича з кінця 1716 р. Прокопович починає словами: „Знаменитіший і шляхетніший Пане Маркович, пане мій і брат вселюбезніший. І давніше часто ми бували в розлуці, так що рідко коли можна було користуватися взаємними бесідами, а тепер розлучилися так, що навряд чи й доведеться коли розмовляти особисто... Що писати? Хіба, що про мою до тебе любов, вірність і найбільше розположення? Але це ти й без того добре знаєш“...

Прокопович особисто цінить у Марковича його жадобу знання. „О, — писав він в тому ж листі — якби по твоєму прекрасному прикладу в усіх виникла жадоба знання й вивчення всупереч тиранству передвізтої думки... Якщо трапиться щось нове, я повідомлю тебе. А ти, *clarissime*, по своєму ревнісному звичаю, учиться і не дозволяй собі й найменше ослабівати. Правда, в тебе немає співбесідника, і я звичайно з свого боку найбільше хотів би жити, звертатися й бесідувати з тобою й з подібними тобі“... Так от писав при кінці 1716 р. до Марковича з Петербургу „щирий і відданий брат Теофан, Колегії К. Ректор“.

На Московщині Прокопович від початку ж зайняв дуже впливове й високе становище. В час його приїзду до Петербургу Петро І був закордоном, — Прокоповича прийняв Меньшиков і прийняв ласкаво. Прокопович відразу ж захопився проповідництвом. Його проповіді робили йому добру славу; так що, коли Петро І повернувся з закордону, то саме Прокоповичеві доручили скласти привітання. Прокопович склав для цього аж три промові: з них одну говорив Меньшиков від малого царевича, другу від царських дочек, а третю сказав сам Прокопович від пароду. Потім Прокопович виголосив ще кілька промов на честь царя й цариці. Царська прихильність до п'ятого все зростала, так що вже на початку 1718 р. він був призначений псковським єпископом. Не пощадила Прокоповичеві й інтрига

проти п'яного його ворогів, Лопатинського та Вишневського: Петро I не звернув уваги на їхні обвинувачення Прокоповича в неправославії й наказав посвятити його в єпископи.

Висвячений в єпископа псковського, Прокопович не переїхав до Пскова, а лишився в Петербурзі, як царський дорадник і співробітник для справ загального церковного управління. В особі Прокоповича Петро I мав собі видатного помічника, що виконував різні доручення царя — писав розправи, церковні закони й укази, складав проповіді й т. п. В 1718 р. він брав участь в єпископській нараді з приводу суду над царевичем Олексієм. На доручення Петра I Прокопович написав відповідь Сорбонським богословам з приводу їхньої пропозиції Петрові, коли той був за кордоном, про з'єднання церков. Відповідь на цю пропозицію складав одночасно й тодішній містоблюститель патріяршого престолу С. Яворський, але царь вибрал відповідь Прокоповича, який, посилаючись на авторитет східних патріархів, ухилився властиво від відповіді. Прокоповичеві ж доручив Петро I її складення того законодавчого акту, яким буде ліквідоване московське патріаршество й заведено колегіальне церковне управління. Духовний регламент, що на його основі був заснований Св. Синод, також складав Прокопович. Прокопович же був призначений і другим віце-президентом Св. Синоду, в якому він став дуже впливовим чинником, особливо після смерті Стефана Яворського († 1722).

Вплив Прокоповича все зростав. В 1720 р. він став архієпископом. Петро I доручав йому найважливіші справи. Коли в 1722 р. цар задумав був змінити порядок престолонаслідування й видав указа, в силу якого сам монарх по своєму вибору міг призначати собі наслідника, то Прокопович обґрунтував цього указа в книзі „Правда волі монаршої“. Прокопович же доводив права світської влади в церковних справах, що відновідало відносинам за Петра I. Взагалі, Прокопович виступав в урядово-петровському дусі й поборював противників Петрових реформ. Все це надавало йому величезного впливу, особливо в справах церковного управління.

Але й па верху своєї могутності Прокопович не забував про свого провінціяльного молодого приятеля. З його тогоджих листів до Марковича видно, що останній цікавився ділами Прокоповича й що Прокопович почував потребу зв'язку з Марковичем. В своєму листі до Марковича з Петербургу 10. травня 1720 р. Прокопович пише: „Ta як ти, мій безпримірний друг, по своїй до мене любові, не вважаєш недостойними уваги моїх діл, які б вони не були, то я, якби тільки час не розділяла така велика віддаль, кожного дня повідомляв би тебе про себе, або взагалі щось писав би, щоб тільки писати, — так само як при повсякденному побаченні з друзями ми звичайно говоримо, аби тільки не мовчати“.

В своїх листах до Марковича з цих років Прокопович пайбільше пише про свої літературні праці. І в тільки що цитованому листі він повідомляє про свої нові твори: 1. Каталог великих князів і імператорів руських, починаючи з Рюрика аж до останнього московського царя, із зазначенням головних подій і років смерти; твір цей — як пише Прокопович — невеликий розміром, але для п'яного треба було багато дорівнювати польських і руських літописців;

2. Географію апостольську; 3. Регламент і про інші твори — як також про мучеництво, про патріаршество і т. д. В цьому ж листі Прокопович пише Марковичу й про свою бібліотеку. В нього самого зібралося майже 300 книг; крім того, з наказу царя він дістав ще до 2500 книг дорпатських і ще має дістати з Голандії твори св. св. Отців, так що всього матиме в бібліотеці біля 3000 книг. „І добре було б — звертається Прокопович до Марковича — якби ти не поставив собі в труд подивитися її й користуватися нею“.

З іншого Прокоповичевого листа довідуємося, що він не тільки писав Марковичу про свої літературні заняття, а також посылав останньому свої трактати — деякі з них і писав для п'ятої спеціально — також діставав книги й пересилав їх Марковичу. — „Я написав тобі — пише він в одному листі до Марковича — новий трактат про оправдання. Написав спішно за два дні. Тому не дивуйся, що дещо подано й не строгим методом, а дечого не знайдеш і зовсім... Трактата про оправдання я послав тобі з козаком поважаного батька твого й ще шість книг: 1. Богословіє Якова, короля Англії; 2. Апологію; 3. й 4. Математичні, — вони досить легкі й у них багато присмного; 5. Політичну, — автор її дуже розсудливий, хоч ще й молодий чоловік: він у Лейпцигу домашній учитель дітей нашого князя, від якого я й дістав цю книжку; 6. наречті, думаю, потрібна для вашого господарства. по-польському, називається гініка або про коней.“

Але всуміши із чисто літературними справами Прокопович писав до Марковича й про різні інші справи. В цьому відношенні особливо показаний його лист з 27. I. 1717 р. В ньому Прокопович просить Марковича прислати йому дві книги — Фінекс Форція й другу „De horologiis“, що її він лишив у пана Савицького; їх він обіцяв повернути чотім Марковичу з іншими новими. І далі Прокопович просить Марковича: Якщо буде від вас нагода (прощу простити безсоромній скудості), пришли мені скількинебудь „сивушки“ — до того ми тут бідні, що я не соромлюся писати тобі про це. В цьому ж листі є й така порада Марковичеві: коли повернеться з довгочасної подорожі пресвітліший, думаю, що від ясновельможного тетьмана надійде привітання. Але чи не відповідніше було б, якби ти прибув поздоровити, про що я раджу тобі постаратися“.

В цьому ж листі Прокопович згадує й про справу царевича Олексія Петровича. — „Що тепер робиться в Москві — читаємо там — я не бажав би, щоб ти писав мені про те; хіба може щось подане буде до загального відома, або щось буде опубліковане“.

Загалом же Прокопович дуже уважно ставився до бажань і прохань Марковича. Це видно з одного його листа без дати, де читаємо таке: „З паном Борзаковським, родичем Вашим, хоч він тяжко нас образив і нашу розташованість перед багатьома толкував за неизвестість, ми пегайно й охоче примирились, на прохання знатішого пана тестя твого й на твоє власне. Для цього цілком досить було б і самого твого ходатайства; бо немає для мене важливіше, достойніше й сильніше твоїх прохань; хай буде такий милостивий до мене, грішника, Господь Кров'ю Сина Свого Господа нашого Ісуса Христа“.

З листів Прокоповича до Марковича виходить, що той мав до

Марковича й деякі прохання, але зовсім дрібні й неважкі, так що ніякої матеріальної заінтересованості тут ніби не буде.

Чи листувався Прокопович із Марковичем цілий час аж до своєї смерті в 1736 р., чи їхній зв'язок згодом увірвався — цього сказати з певністю не можна. Листи Прокоповича ми маємо не для всіх років. З денника Марковича виходило б, що самий зв'язок між цими друзями пізніше чи ослаб, чи ввірвався зовсім.. Про смерть Прокоповича († 8. XII. 1736) Маркович записує в деннику 5. жовтня 1736 р. так, ніби цього дня він „увідомився“, що преосвящений архієпископ Теофан Прокопович „ніогда мой великий благодітель в С. П. Бургу умре“.

В самому днівнику Марковича найчастіше подибуємо записи про Прокоповича в 1726, 1727, 1728 і 1729 рр. Маркович кілька разів згадує про відсилку листів до Прокоповича й про одержання присилок від нього. Так, у 1726 р. під числом 9. V. читаємо, що він надіслав листа до преосвященого псковського, 26. VI. одержав казания від Т. Прокоповича; 16. VIII. одержав від новгородського архієпископа календаря й казания „з надписанім собственим“, 29. IX. того ж року Маркович писав до Прокоповича у власній справі.

Подібні ж записи в днівнику маємо й у 1727 р. А в 1728 р. дійшло й до побачення цих давніх приятелів. Цього року Маркович був у Москві. Привели його туди політичні й родинні справи, в яких йому не мало поміг Прокопович.

Становище Прокоповича в цей час було все ще впливовим, хоч із смертю Петра I († 27. I. 1725) воно трохи й захиталося. Коли не стало могутнього Прокоповичевого протектора, царя Петра I, проти Прокоповича піднялися його давні вороги. Але й за нових обставин він зумів закріпити своє становище. Завдяки своїй зручності він відіграв визначну, майже рішальну, роль при вступленні на престол жінки Петра I, цариці Катерини I. Справа в тому, що Петро I хоч і видав закон про престолонаслідування, але самого наступника собі не призначив. Після трагічного кінця Олексія Петровича син останнього, внук Петра I, не вважався певним кандидатом на престол. При дворі утворилася тоді партія Катерини під проводом Меньшикова. Складалася вона головно з тих, що були причасні до справи Олексія Петровича й пічого доброго для себе не могли сподіватися від його сина. До цієї партії належав і Прокопович. Віл ще за життя Петра I (7. V. 1724 р.) коронував Катерину короною. В критичний момент, коли вирішувалася справа наступництва на престол, Прокопович посвідчив, що Петро I в одній приватній розмові цілком виразно висловився за наступництво саме Катерини. Катерина стала царицею й була дуже зобов'язана Прокоповичеві, який і пізніше виявляв її значну службу. Коли її царювання, як жінки, викликало незадоволення й заворушення, то саме Прокопович склав текста церковного анатемування на цього роду коромольників.

Але й за царювання Катерини I один час захиталося було становище Прокоповича. Це коли в нього зіпсувалися відносини з всесильним тоді Меньшиковим, й коли до церковного управління почали притятати діячів антипрокоповичівського напрямку (як напр. протеже Меньшикова, Георгій Дащков, який спеціально не любив

„малоросіян“). Але й за цих трудних обставин Прокопович виявив велику енергію й подивувати зручність супроти своїх ворогів-інтриганів, так що інтриги проти Прокоповича за царювання Катерини І більше пікодили самим донощикам, ніж Прокоповичу.

Гірше стало, коли на престолі засів Петро ІІ, син Олексія Петровича. Цей цар знав Прокоповича, як учасника в справі його нещасливого батька; знав також і те, що Прокопович був автором „Правди волі монаршої“, з-за якої в свій час Петро Олексійович стільки потерпів. До всього за Петра ІІ укріпилася протиреформаторська партія, а наймогутнішою особою в державі став Меньшиков, з яким у Прокоповича в цей час були особливо неприязні відносини. Проти Прокоповича знову відновили інтриги й підколи, знову зачали обвинувачувати його в церковних противівностях і т. п. Становище його було дуже загрожене. Все ж він утримався й продовжував грati визначну роль в церковному управлінні. Він зайняв перше місце в Св. Синоді, він заручав Петра ІІ з дочкою Меньшикова, складав маніфеста про коронацію і виконав саму коронацію Петра ІІ. Він тримав себе в тих непевних обставинах надзвичайно обережно, а при тому використовував свої давні зв'язки (напр., хитрого Остермана, що не тільки за Петра І, а й за його наступників зберігав значний вплив).

Зо смертю Петра ІІ († 18. I. 1730) становище Прокоповича значно поліпшилося. З Курляндською герцогінею Ганною, що стала незабаром російською царицею, у цього були давні зв'язки. Саме в цей час утворилася досить значна партія, яка хотіла обмежити царські права й передати Ганні корону на інших „коандиціях“. Справа для Ганни ускладнялася ще й тим, що була тоді й друга кандидатка на престол, а саме перша жінка Петра І, Евдокія Федоровна Лопухіна, й навколо цього вівся спір, кого вибрати — було немало прихильників Лопухіної. Партія обмеження царської влади складалася з чинників, ворожих Прокоповичу. Сам він був щирій монархіст, прихильник повного самодержавства. Він виступив проти тих замірів і пісподівано розбив їх, хоч сама Ганна була вже навіть погодилася з неминучістю обмеження царської влади. Прокопович при молебстві з нагоди вступлення Ганни на престол ужив старого царського титулу, а в формі присяги не допустив нічого, що обмежувало б самодержавство. Він же вчас порадив Ганні щодо її поступовання. Підтримана своїми сторонниками, Ганна стала вповні самодержавною царицею й була дуже вдячна Прокоповичу. Сам Бірон свідчив, що Прокопович був у Ганні у великій пошані. Вплив його у нової цариці був такий значний, що навіть такі, як Остерман, мусіли запобігати його посередництва. Справді, становище Прокоповича було в цей час останньо сильне й впливове, що його не без причин вважали церковним временщиком.

В таких то обставинах проходило життя й діяльність Прокоповича в 20-их і пізніших роках XVIII ст. В цей же час великі зміни зайдли і в Україні. Зміни ці значно відбилися й на становищі Марковичів. Як відомо, рід Марковичів в Україні особливого впливу набув завдяки тітці Якова Андрієвича красуні Насті, що вийшла заміж за Івана Скоропадського й стала гетьманшою. Батько Якова, Андрій

Маркович користався за Скоропадського величезним впливом і пажив собі такі маєтності, що рід його став одним з найбагатших в Гетьманщині. Як полковник Лубенський, він стягнув на себе багато нарікань і скарг від населення за різні надужиття. Та лубенці за життя Скоропадського мусіли терпіти свого полковника. Навіть і після смерті Скоропадського Андрій Маркович зберіг становище, бо його сестра, вдова-гетьманша, завдяки своєму спорідненню з Толстими й приязні з Вельяминовим, не втратила впливу. Та ось у 1727 р., після невдалої змови на Меньшикова, П. Толстой був запротерений на заслання, а Меньшиков завзяється на всіх його родичів, і Скоропадських, і Марковичів. Андрія Марковича усунули з полковництва й проти нього розпочали слідство за полкові надужиття, а в Насті Скоропадської відбрали маєтності, що після вона володіла, як вдова-гетьманша. Спроба полегодити справу, доки Меньшиков був у силі, не мала ніякого успіху. Справа для Скоропадської-Марковичів ускладнялася ще й тим, що й новий гетьман Д. Апостол, здавна мав злобу як на Настю Скоропадську, що позбавила маєтностей Апостолового зятя Горденка, так і на Марковичів. Марковичам було зовсім скрутно. Вони старалися задобрити і Апостола, і царського міністра в Україні Наумова. Це коштувало багато гірких почищень і дорогих дарунків, але не принесло бажаних наслідків. Треба було їхати до Москви. Десять кінці 1727 р. вирідили туди Якова Марковича, а на початку 1728 р. приїхав і його батько з Настею Скоропадською. Через якийсь час прибув туди й гетьман Апостол з Наумовим. Марковичі й у Москві пробували прихилити Апостола, але той не піддавався.

Проти Андрія Марковича тяглося слідство далі. Після слідства мав бути суд. Та задобрена Марковичами Іностраниця Колегія з судом не спішилася. Марковичі продовжували в Москві обробляти на свою користь різні чинники й жали в цьому успіх. Скарги на Андрія Марковича закінчилися майже нічим, а від сам на початку 1729 р. був навіть призначений генеральним підскарбієм.

До такого несподіваного закінчення цієї прикрої для Марковичів справи багато спричинився молодий Яків Маркович, який знав як до кого треба підійти. Він використав різні звязки й запайомства серед спільних світу московського (аж до цариціного карлика включно). Та чи не найбільше допоміг Марковичам у цей скрутний час Прокопович. Прокопович вплинув і на гетьмана Апостола, також той змінив своє вороже відношення до Марковичів на прихильне.

Перебуваючи майже два роки (1728 і 1729) у Москві, Яків Маркович часто бачився з Прокоповичем, бував у нього, їздив до нього в підмосковське село Владикіно (це в 10 верстах від Москви), бесідував з Прокоповичем на різних теологічні й господарські теми тощо. Про все це Маркович записує у своєму дніснику.

Вже 3. II. 1728 р. читасмо там про його візиту в архієпископа новгородського Прокоповича, у якого він довго просидів. 17. того ж лютого Маркович писав до Іоіля Савицького писаря печерського київського з приложенім віршів архієрея новгородського, на привіт Його Величності, видрукованих у Новгороді. 18. березня 1728 р. Яків Маркович з Яновельможною (цебто Настею Скоропадською) був увечері у архієрея новгородського. 2. травня по обіді він знову

їздив до Прокоповича й дізнався, що той рекомендував його гетьманові. Бував він у нього й пізніше.

14. липня 1728 р. Маркович їздив до Прокоповича, і той у разговорі об'являв йому спосіб садити регулярно малину, ожину й інші ягоди. Для цього треба змішати їх з життім тістом і цим тістом обліпити конопляну мотузку й закопати її в землю, „від чого кущі виростуть такою фігурою, як мотузка закопана буде“. Прокопович ще навчав Марковича, як робити прості барометри.

Господарського ж порядку записи маємо в Марковича й з 25. липня 1728 р., коли він знов по обіді відвідав архієпископа новгородського, і той навчив його щодо пива: „щоб пиво було вскорі світле, треба ліску крупного, придавши до цього мало цукру, розжарити й всипати в бочку, то за тиждень, а найбільше за два буде світле“.

Ці господарські рецепти Яків Маркович своїм звичасм старанно заповтував у дневних записках. Але там же він записує й про інші теми своїх розмов з Прокоповичем. 28. серпня 1728 р. він їздив на запрошення Прокоповича в його підмосковське село Владикіно, де й обідав. Іншим разом він був у архієрея новгородського, коли там був і архимандрит. Говорили про Картезія, також про істоту духа... 29. січня 1729 р. Маркович їздив до архієрея новгородського й там забавився до півночі, з ним сидючи. Увечері 30. березня він знову був у Прокоповича й оглядав його книги та картини, прислані тоді саме з Петербургу.

Так от представляються взаємовідносини Прокоповича з Марковичем на основі зробленого нами перегляду. Як бачимо, джерельний матеріал для цього питання досить обмежений. Ми не можемо вповні з бажаною докладністю відтворити й вияснити ці взаємовідносини. Навіть не знаємо з певністю, коли вони припинилися, чи ослали і в якій мірі. Але відомого матеріялу цілком вистачає, щоб ствердити, що взаємовідносини між Теофаном Прокоповичем і Яковом А. Марковичем були новіні щирості, близості й довголітнього інтимного приятелювання.

Що зближувало й в'язало дружбою цих двох діячів, таких різних — аж контрастних — своїм віком, станом і вдачею? З одного боку Прокопович, талановитий церковний діяч, вправний дипломат, з блискучою столичною кар'єрою, і з другого — Маркович, світська людина, на 15 літ молодша від Прокоповича, що прожила своє життя в провінції й навіть там не мала особливого щастя в своїй службовій кар'єрі... Що їх зближувало й сдюдало? Найбільше літературні справи. І це виставляє дуже похвальне свідоцтво як Марковичу, так і Прокоповичу. Про Марковича його довголітнє приятелювання й зносини з Прокоповичем свідчать, як про достойного в культурному відношенні партнера для одного з найосвіченіших і найталановитіших українських діячів свого часу. Для Прокоповича ж ці зв'язки з молодим провінціальним приятелем підкреслюють ідеалістичні сторони його натури.

Прага.

Семен Наріжний.

МАНДРІВНА ЛЕГЕНДА В ТВОРЧОСТІ Т. ШЕВЧЕНКА.

I.

Року 1850 в Оренбурзі Шевченко написав поему в формі автобіографічній, що починається словами: „Буває, в неволі іноді згадаю”. Поема без спеціального заголовку; в цій поемі, написаній на засланий, поет оповідає, як він, не помолившись Богу, заснув, і пому спинься:

. . . . . ніби край могили
Пасу я лігната, а я ще малий.
Диваюся: могила ніби розвернулась,
А з неї виходить незаче козак,
Уже й сивоусий собі неборак,
Та і йде до мене.. Я собі звернувшись,
Щеши мов під тином, — звичайно, мале,
То й перелікалось. От мене бере
Неначе на руки, та несе в могилу;
А чорна могила ще гірше розкрилася.
Диваюся — в могилі усе козаки:

— — — — —
Лежать собі хлопці, мов у тенії хаті.
— „Диваюся, дитино, оце козаки!”
Ніби мені каже: — На вей Україні!
Високі могили. Дивися, дитино:
Усі ті могили — усі отамі:
Начинені нашим благородним трупом,
Начинені туго. Оде вояи гонть.
Лягза воїна славно, зляга воїна вкупі
З нами — козаками. Бачиш, як лежить!
Неначе сповита!.. Тут наша немає:
Усі ми однако на волі жили,
Усі ми однако за волю лягли.
Усі ми і встанем, — та Бог його знає,
Коли то те буде. Диваюся ж, дитино,
Та добре дивися! А я розкажу,
За що Україна наша стала гинуть,
За що й я між ними в могилі лежу.
Так людям розкаже, як пиростень, сину.
Слухай же, дитино!..

І козак почав оповідати, як вороги іменем Христа й Божої Матері прийшли в Україну війною, як ксьондзи-езуїти осквернили святині й як земля козача зайнялася і кров'ю полилася, і як

. . . . За могилою могила,
Неначе гори поросли
На ватті, синотку, землі.

Далі козак оповідає, що тоді він, старий, жив на хуторі, але, відчуваючи обов'язок перед батьківщиною, послав до обозу табун коней, гармату, два вози таївниць, пшона, пшениці віддав Україні.., і... трьох синів, а сам залишився за Україну Богу молитись. З ним залишилась донька Прісія, що виростала й наливалась, мов черешенька, у дівчину, — і Данило-джура. Але ксьондзи з військом, з челяддю зайшли і в хутір козака, угледіли доньку й забрали з собою п'яні, замкнулись у хаті, а челядь полягала в клуні; там же й військо. Батько з розпухи зашалив хату і клуню, — і всі до одного згоріли, навіть і донька. І от козак із джурою, помолившись на пожарі Богу, поставивши хреста, заплакали, посідали на коні й поїхали

шукати синів. Знайшли, і в боротьбі з ворогом усі в цій могилі й погибли...

А як ми бились, умірали!
За що ми голови складали
В одії могили? Будеш жити,
То, може, й знатимеш, небоже!
Бо слава здорову кричить
За наші голови... А, може,
І про могили, і про нас
З старцями божими по селах
Правдива душа, невесела
Між людьми ходить...

Згадавши своє родинне горе, козак у розшуці голосив:

..... Дай мені
Хоч коли небудь, Боже милій,
На світ твій виглянути з могили —
Соряжу всю шляхту на огні!..

В цій поемі бачимо такі мотиви, що вкладаються в одну фабулу: а) дитина — настух, перед якою розкривається могила; б) в могилі він бачить козаків — це воля спіти; в) прийде час і вони встануть, але коли це станеться — невідомо; г) зягли в могилу в боротьбі з ворогом, що на них напав; д) внаслідок кривавої боротьби по всій українській землі неначе гори, поросли могилою за могилою; е) до теми про загальну боротьбу козацьку з ворогом вплітається ще й тема з родинної трагедії, що забарвлює трагедію національну в ще чорнішій тоні, помста батькова за доинку-дівчину, над якою вороги зпущалися. Цей комплекс мотивів, у певній послідовності розроблений, творить сюжетову схему, що компонується в жанрі героїчної баладової поеми.

II.

Поруч цієї поеми в доробкові Т. Шевченка з р. 1847 є невелика поема в тім самім жанрі і теж без заголовку, що була створена в Петербурзі в кріпості. Ось вона:

За байраком байрак,
А там степ та могила.
Із могили козак
Встає сивий, вохилий;
Встає сам у ночі,
Іде в степ, а йдучи,
Співа, сумно співає:
— Напосили землі,
Та й додому пішли,
І ніхто не згадас.
Нас тут триста, як скло,
Товариства лягло,
І земля не приймає.
Як замрідав гетьман
У ярмо христини,
Нас послав поганити
По своїй, по землі

Свою кров розлили
І зарізали брата;
Крови брата впилились
І отут погибли
У могилі заклятий...
Та й замови, замуривсь
І на сине похились,
Став на самії могилі;
На Дніпро позирав,
Тяжко плакав-ридав,
Сині хвилі голосили.
І-за Дніпра, із села
Луна гаси гуда,
Треті лінні співали.
Прокалися козак,
Стренгувся байрак,
А могила застогнала.

В цій поемі спільне з попередньою тільки те, що так само з могили виходить сивий козак і в слові-поезії оповідає події, в наслідок яких в могилу лягло також аж 300 козаків; але далі в деталях окремих мотивів подія визначається з протилежним сенсом:

- а) за цих загинулих козаків усі забули; б) їх і земля не приймає;
 в) бо вони не за свій народ боролися, а помогали ворогові той народ
 поневолювати; г) і в цій боротьбі з поневоленими козаками загинули;
 д) їх могила заклаята, бо вони чинили не Боже й національне діло,
 а диявольське; е) через їх зрадливі поступування рідна земля їх не
 приймає.

Отже, маємо дві поемі, однакових жанрово, але цілком протилежні фабулярно, сенсом та концепцією. Коли перша трактус чин і боротьбу козацьку та смерть в боротьбі з ворогом — за високу національну ідею, то друга — викладає тему про зраду супроти свого народу та кару за такий страшний чин. Обидві ці темі в творчості Тараса Шевченка набирають великого значення й сенсу в його наскрізь дуалістичнім світогляді та історіософічній концепції. Отже, щоб зрозуміти їх антиномістичне значення в цілій ідеології Тараса, необхідно висвітлити їх генезу літературну та характер їх опрацювання в окремих творах поета. Тільки тоді буде зрозумілий і той сенс, і та ідеологічна концепція, з якою цілий цей комплекс мотивів іде поруч, як неподільне ціле в його творчості. На цім місці, обмежений рамками, з'ясовую генезу тільки першої поеми.

III.

В цій поемі, коли розгорнути індивідуальні ознаки поетової композиції, яскраво відбивається мандрівна легенда, що свій початок бере ще від Зендавести, де іранський Геракл Сам воює із зими потворами бога зла; але в цій нерівній боротьбі його побито, і він живий ховається, а його тіло стереже 99.999 духів, фраватів. В добу Сатанидів (ІІІ—VII ст. після Р. Х.) була поширенна легенда, в якій оповідається, що перед кінцем оцього періоду світу настануть великі для персів біди; на персів нападуть вороги; буде такий бій, що кров буде обертати колеса млинів. Тоді з'явиться спасительний цар і на деякий час захищить їх; але в кінці зла переможе, після чого Ормузд викличе спасителя, що знаходиться десь у Хані чи Індії; його народження відзначить зоря; тоді розкриється потайний сад, колишній рай Вар. Джеменіда і звідти вийде його народ і заселить землю; але зло знову запанує, аж поки не з'явиться сам Созіон, месія світу; але при нім тоді вирветися на волю змій Дагака (щось подібне до Антихриста). Проти цього останнього встане на приказ вищого бога Сам, який поверне самого Дагака на віру Созіона; тоді настане загальне воскресіння, очищення людей і щастя.

В книзі Авеста в розділі Вендідад оповідається про долю Іми чи Джемтід Фірдоусі; це сонячне божество і перший чоловік, а рівночасно і цар підземного світу. В Авесті він перший із людей, що перебувають в добрі й щасті; але бог дав Імі знати, що настануть иещастя, й наказав зачинитися в закресленому чотирокутникові з високими стінами. І там Іма живе; інші перекази поміщують його під землею чи під горою; прийде час, і він звідти вийде і зло переможе.¹⁾

Ця легенда через арабів перейшла до жidів, де об'єдналась із

¹⁾ Spigel Fr.: a) Die traditione Literatur der Persen; b) Avesta über. v. Spiegel, т. ст. 23—26, 70—77.

жидівським національним месіянізмом і розширилась по східно-християнськім світі в ідеї про національного Месію, що завмирає чи ховається від світу, як Еnoch або Ілля; але прийде час, і він прокинеться від сну й вернеться та переможе ворогів перед останнім приходом Месії — Христа.

До цього образу у візантійській і римській період вилітається постать царя Олександра, що замкнув під землею чи в горах чудо-дійні або нечисті народи, ідентифіковані з біблійними Гогом і Магогом. Ці народи знову появляються перед кінцем світу.

Оці легендарні перекази в далішому житті переплітаються між собою й розвиваються далі в „Об'явах Методія Патарського“. В них оповідається, що Ізмаїльтяни звоюють цілий світ, крім Царгороду, але й уві останньому дійдуть до Золотих Воріт, і вступлять до міста й наблизяться до св. Софії; але тут появиться визволитель „от ніщих“ по імені цар Михаїл; ангел принесе його з Риму чи з островів, розбудивши його від сну, й положить його на вівтар св. Софії; від дрику з розпухи християн він прокинеться, встане, як із сну, й вільме меча свого й скаже: дайте мені борзо коня, і піде на ізмаїльтян, переможе й буде царювати в добрі й щасті; але люди забудуть біду й знов упадуть у беззаконство. Тоді Господь звелить ангелові сховати Михаїла до певного часу на острови морські. Розчиняється гори й вийдуть нечисті народи Гог і Магог і бушуватимуть знов; народиться Антихрист і тоді цар Михаїл повернеться назад і сяде на царство. По 12 літах цар Михаїл прийде на Голготу; з неба спуститься хрест Господній. Михаїл вкладе на нього свій царський вінець, віддасть царство Богові; хрест з вінком вернеться на небо, а Михаїл засне на віки.

Ось ця східнохристиянська легенда, оброблена в візантійськім письменстві, став головним джерелом легенд новоєвропейських народів про закованих під землею героїв. Найбуйніше вона розвинулась у Німеччині. Розвинулась вона насамперед навколо імператора Фридриха II Гогенштавфена, що виступив на боротьбу з іпаною. І сторонники (Лохіміти) після його смерті (1250) проголосили, що він не вмер, а живе й появиться докінчiti своє діло, втихомиривши будьочих пап. Клерикали виступили проти Фридриха II й охристили його антихристом; до такої назви його дала привід інеська була Григорія IX 1239 р., що відлучила його від церкви. Так на одній постati сконцентрувались дві концепції.

В XIV ст. від Фридриха II чекали, що він буде: 1. миртворцем і гонителем тієї церкви, що відстунала від своєї ролі, того духовенства, що спокушувало вірих своїм гріховним життям; 2. що він відбере від магометан святі місця Палестини й паверне там до Христа (тут пригадували його похід до Палестини, як останнього імператора); грандіозні плани його були відомі у потомства, які пібто він здійснить, коли повернеться вдруге. Де перебуває імператор до свого нового приходу? В різну добу відповідали різно; коли цікавились сходом, Палестиною, то імператор-візволитель перебував на сході; пізніше ця східня локалізація уступила місцевій: візволитель перебуває в стані сну в горі або в підземеллі, в печері якогось замку: в Унтенбергу коло Зальцбурга або в Кіффгайзері (в Турінгії, де в XV

ст. стояв уже в руїнах старий замок саксонських імператорів, у якім перебував і Фридрих II. Пізніше ця легенда стала чіплятись до імені Фридриха Барбароси, з ім'ям якого звязувався образ про сплячого імператора, потім вона звязувалась з ім'ям Карла Великого, Дітриха-Теодоріха і до пізніших, як принц Кароль, Гоффер, Гольгер (Hölger) Данека, Томас в Англії, Наполеон I у Франції, Генріх Гудсон, Іссиф II, король Севастіян Португальський і Боабділ у Кельтів, Артур і інш. Облетіла вона всю Західну Європу. Ця пімецька легенда, в якій образ сплячого героя зілався з образом замкненого під землею війська, обставленого дорогими речами, збросю, золотом, в пам'ятках переходить до XVI—XVIII ст., аж поки необробляється в національно-патріотичну баладу-поему 1813 р. пімецьким поетом Ріккертом; а в XVII ст. — Преторіусом. Після цих творів у Кіффгайзерській горі перебуває імператор Фридрих у глибокім сні. Там знаєшов його одного разу пастух, якого привів до нечери карлик. Імператор підвісив її зашитав: „Чи літають іще ворони коло гори?“ Пастух відповів, що літають, і тоді імператор заявив, що він мусить спати ще сто років, і відпустив пастуха з великими дарами.

Ця легенда відома й серед слов'янських народів; так, у сербів живе легенда про Марка-Кралевича; коли Марко королевич побачив, що в останнім бої загинуло багато товаришів, що люди й коні просто пливають у крові, підняв руки до неба й сказав: „Боже, що мені тепер діяти?“ І Бог переніс його до невідомої нечери, де він і заснув із збросю, застромивши шаблю в скалу; коло п'яного сліть кінь; шабля помалу із скали висувається, а кінь помалу з'їдає сіно; і коли шабля цілком вийде із скали, а кінь із'є сіно, Марко вийде на світ. Подібні про Марка й болгарські легенди.

В Чехії місце Фридриха займає Вячеслав, що із своїми лицарями перебуває в горі Бляніці або в Білій горі коло Праги, або в горі Вонжобері, або в Мельнику. А на Мораві поширені така легенда: в Радгощі або в горі Буклау перебуває полк вояків *Magoj*, що провалився під землю, і прийде час, коли він вийде з підземелля й об'єднає Чехію і Моравію в сильну державу. Визволитель перебуде там аж до того часу, поки не настануть великі біди: прийдуть піорди: турки, французи, пімці, москалі нападуть на країну, спустошать і позбавлять незалежності; тоді прокинеться визволитель і вийде із своїм полком; настане великий бій: крові буде пролито так багато, що наповниться нею обув, або коло гори Бляніка висохлий ставок наповниться кров'ю вбитих. Але остаточно переможе визволитель і свого щита повісить на дерево. По другій версії: дерева зачеленіють, ізвіть сухі розцвітуть, і король Вячеслав вийде із гори на білому коні з військом і переможе ворога.²

Леонід Білецький.

² Про це докладніше: А. Веселовський: „Опыты по истории развития християнской легенды: а) Откровение Мессия и византийско-германская сага; б) Легенда о возвращающемся императоре; в) Легенда о скрывающемся императоре“. „Журн. Мин. Пар.“ 1875 кн. IV і далі. Georg Fojgi: „Die deutsche Kaiser-Sage“, Historische Zeitschrift 1871. XXVI. ст. 131—187. Sigm. Riezler: „Zur deutschen Kaisersage“, Ibidem XXXII. — Br. Grimm: „Deutsche Sagen“, 2-ге вид. т. I. №26—28; II. 237, 296. М. Драгоманів: „Шолуди. Буйка“ Розідані. Т. II, ст. 95—172.

ЛЮБАРТІВ ЗАМОК У ЛУЦЬКУ.¹

Далеко трудніш і з далеко меншою докладністю можна окреслити, що власне збудував Любарт, чи взагалі, — що належить до найдавнішої частини замку. Люстрація каже: „Lubart począł tych obydwa zamki murować, a po nim Swidryhało dokonywał, a odnakoż nie mogli okolnoho zamku domurowati, kotoruž ostatek opoño zamku derewom iest zarobленo.² З цього випликало, що за часів люстратора горішній замок не „зароблено деревом“, значить був він усього муріваний: звичайно було багато веж і городні деревляних, але треба розуміти під тим, що цілій верхній замок був оточений муром.

За найдавнішу частину, значить Любартову, горішнього замку, без сумніву належить вважати вежу воротну, що завжди була засадницею, найдавнішою частиною замку.

Тепер вежа „воротна“, звана також „божницею Любарта“, має коло 28 метрів висоти, триповерхова (не рахуючи підвалу), має ренесансову аттику, якої верхню частину розібрали в кінці минулого століття, з обережності, бо загрожувала безпеці Олександра III, який власне тоді мав відвідати замок³; на першому й другому поверхах, як від сторони подвір'я так і від міста, встановлено кам'яні ренесансові обрамовлення; встановлено їх на місце старих, мабуть готицьких вікон, що відповідно побільшенні. Коля зроблено ті перерібки, з певністю твердити того не можна, хоч із певною правдоподібністю можна віднести їх на половину XVI-го століття.

Цитованій люстратор, описуючи будову книжого дому, каже: „kamienia też na dwory u okna dosyt iest⁴ Чи, власне, вставляючи кам'яне обрамовання до свого нововибудованого дому, не вставив князь їх і в замкові вежі?

В середині вежі були, свого часу, готицькі склепіння; на першому поверсі, в одному з кутів, маємо власне слід такого склепіння; однаке пізніше, правдоподібно в добі ренесансу, замінено їх плоскими стропами; в деяких місцях залишилися отвори від стропових балок. Тепер вежа накрита дахом, критим бляхою, зо сканом до середини. Від ренесансових часів дах був, мабуть, подібний до теперішнього, з тією хіба різницею, що був критий не бляхою, а зеленою дахівкою; багато кавалків такої дахівки знайдено при відкопуванні пивниць старо-княжого двірця; але можемо думати, що перед тим вежа була закінчена високим готицьким дахом.

На вежі є дві клітки сходові, обидві спіральні; одна менша з західної сторони, починається вони з першого поверху, з вишини муру; укрита в товщині стіни. Друга більша, відтинається від площини стіни опуклістю; коло цих сходів, при тій же східній стіні вежі було поміщення, від якого тепер на першому й другому поверхах залишилися тільки сліди, коли ж південну стіну почали розбирати в кінці минулого століття.⁵ Був це мабуть т. зв. викуш, а зо слідів вузеньких ві-

¹ Доказання. Дав. „НК“ 1937 р., кн. 8—9, ст. 348—354.

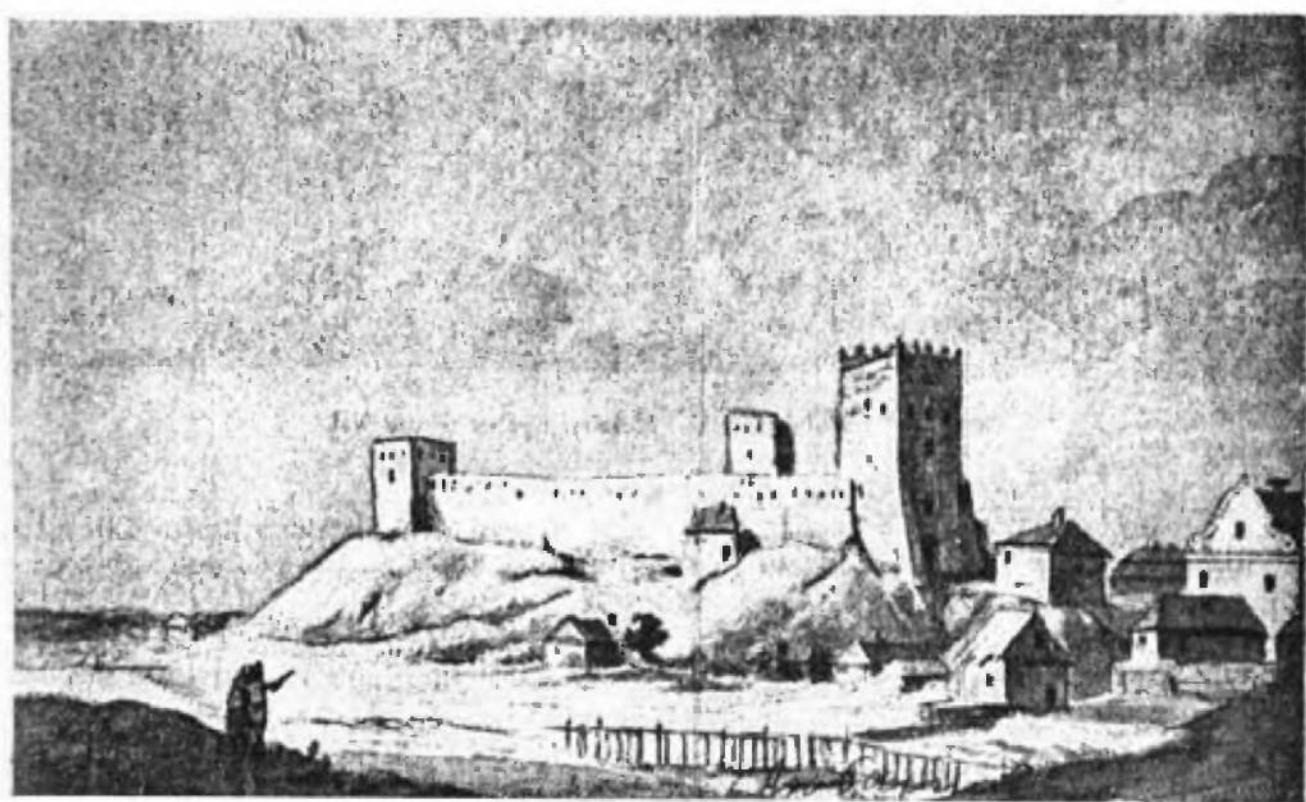
² J. Jabłonowski, стор. 31.

³ Wojciech A. dr.: Łuck na Wołyniu. Łuck, 1922.

⁴ Jabłonowski, стор. 32.

⁵ Wojciech, стор. 47.

кои, звернених до міста, можна додумуватись, що служив він до обсервацій; відтворити його вигляд тепер не дастється, тим більше, що при консервації замку кілька літ тому замуровано на шартері відвалену частину цього „викуну“, знищивши всі позосталі його сліди, а, на жаль, жодних помірів перед тим не зроблено. Маємо тільки один, досить недокладний, в малій скалі план Луцького замку з 1840—1850 років⁵; з нього видно, що сходи зо східного боку ворітної вежі доходили до самого низу й були сполучені з отвором з-під брами; цей отвір тепер замурований; а з приводу того, що поверхня землі в брамі значно обнизилася, знаходиться попад землею й робить враження скоріш вікна, ніж дверей.

1. К. Войновецкий: Любартів Замок у Луцьку.

Готицька брама від замкового двора безперечно стара. Любарта; натомість від міста перероблена пізніше. Стараючись відтворити й первісний вигляд, прийдеться мені довший час на цій затриматись.

Над брамою, на стіні вежі, віразно видно лука, уложеного з профільованої цегли, а побіч нього другий остролук з такої ж цегли; простір під тими луками вилежений цеглою іншого відтінку (жовтішого), ніж ціла вежа; ці склепіння наводять декого на думку, що це була давня брама: більший півколістий лук — це брама для колового руху, а вужчий отвір, прикритий склепінням готицьким — фіртка для пішіх. Ці луки однакож, на мою думку, замурованою брамою вважати не можна. Поміри, переведжені в літі 1933 р., виказали, що ключ більшого лука знаходиться вище від ключа скле-

⁵ 1840—50 роках зробив сув. вже архітектор Григоренко де яких замків, церков і хостелів на Волині: серед них є одна таблиця з планом, розрізом і фасадом Луцького замку. Ці рисунки ще не опубліковані не будуть. Оригінал їх передається в Національну Бібліотеку в Варшаві.

піння в середині вежі, а в такому разі, вважаючи лук старою брамою, треба також припустити, що склепіння вежі також пізніше, що звичайно виключеним не є. Крім цього, відлеглість від підстави лука до зовнішньої сторони західної стіни менша від товщини тієї стіни: в такому разі треба припустити, що або стіна находила на брамний отвір, що є, звичайно, не логічне, або що ця стіна пізніше перероблена, але, знову ж, якихнебудь переробок на тій стіні не видно. Врешті підстави обидвох луків (півколистого й остролуку) сходяться так близько, що між ними мусів бути дуже тоненький стовп, що звичайно зовсім не відповідало б масивному характерові Луцького замку, та той тонкий стовп і не витримав би великої маси муру, що над ним знаходиться.

Луцький Замок. Брама. Фотограф. Л. Маслова.

Таким чином, вважаючи доведеним, що вище згадані луки не є контури колишньої брами, постараюсь вияснити їх значення, а потім і окреслити місце старої брами.

Ужиття профільованої цегли ясно свідчить, що ті луки були контури якихось углиблень і, можна думати, що власне таких, які, наприклад, є в воротній вежі Черського замку.

Ця вежа від міста має ширший і вищий отвір для проїзду, побіч якого є вужчий і нижчий отвір для піших; обидва ці отвори знаходяться в углибленнях, трохи від них ширших. Обидва ці углиблення що дуже важливі, однакової високості, хоч фіртка, як я вже зазначив, багато нижча від брами. В ці углиблення входили взводні мости, одночасно закриваючи собою отвір брами й фіртки;⁶ тому, що довжина обох мостів мусіла бути одинакова, однакова була й висота углиблень.

⁶ Szyaszko-Bogusz Adolf: Trzy piętro zamki. Sprawozdanie komisji do badań historii sztuki w Polsce, t. VIII, стор. 232.

Припускаючи, що власне такі були вглиблення в воротній вежі Луцького замку, а за ними допір знаходились вужчі від них і нижчі отвори в'їзду і для піших, легко можна пояснити, чому склепіння вежі знаходились нижче ключа луків, чому підстава одного з них була так близько до зовнішнього боку вежі й чому врешті підстави обох луків (шириного й вужчого) були так близько одна коло одної.

Може хто припустити, що при Любартовому замку проти цього промовляє різна вишина луків, але це можна собі вяслити таким чином: спосіб просклепіння вглиблень в Іуцькому замку трохи різиться від замку Черського; в Черську склепіння закреслене дуже великим промінням, майже плоске, натомість у Луцьку, як я вже зга-

Луцький замок. Воротна вежа. Фотогр. Л. Маслова.

дував, одне має форму півкруга (з повного циркуля), друге загострену, а вздовжні мости, що в ці вглиблення входили, були закінчені рівно, або мали форму вглиблень, то значить — один був закруглений, другий загострений; в першому випадку піднесені догори мости мусіли кінчатись в тому місці, де отвір починає звужуватись, то значить у підстав луків; в другому випадку, коли мости не були рівно закінчені, вони мусіли опиратись об протилежний берег свою повною шириною, то значить, більш-менш місцем, в якому починають звужуватись; місцю цьому відповідають у вглибленнях підстави луків. З оцього виникає, що не вишина вглиблень мусить бути рівна, а тільки підстави їхнього склепіння мусять бути на одному ноземі, що більш-менш і є в воротній вежі Луцького замку.⁷ Ці отвори були пізніше замуровані, а на їх місці зроблено браму, яку бачимо тепер.

⁷ Про дю спільність Луцького замку з Черським я вже згадував у статті: „Пам'ятки архітектури старого Луцька“ („Українська Нива“, Луцьк, 1934, ч. 25).

Звідки ж ця спільність з Черським замком і чи власне з Черським? До наших часів не заховалось майже нічого з старо-українських замкових будинків, так що трудно сказати, чи не взято цього деталю з якогось більшого замку, хоч і безпосередній вилівдалекого Черська зовсім правдоподібний.

Звичайно, це можливе тільки в тому випадку, як що Черський замок старіший від Луцького; такої певності, однаке, мати не можемо, бо, щодо часу заснування замку в Черську, припущення розходяться: одні думають, що збудовано його в XIII віці,⁸ інші знову ж, що в XIV-му.⁹ Невід тільки те, що якийсь зв'язок між тими двома замками мусів бути.

Як відомо, до 1340 року книжив на Волині Юрій Болеслав, син Тройдена Черського; князь цей, як каже Іван Вінтентурський: „став розмножати число латинників”,¹⁰ записи т. зв. Траски передають: „наводив на них (своїх підданих) інші народності — чехів і німців.”¹¹ На цій підставі можна думати, що на дворі Юрія Болеслава було багато й поляків із його родинного міста, з Черська, могли бути й будівничі, або хоч люди, що знаються на будівничій штучі. Вони теж могли при будові Луцького замку за Любарта подати думку створити браму на вір брами Черського замку.

Воротна вежа Луцького замку мурована з добре випаленої жовтої цегли на виміри, що не завжди бувають однакові: 28—30 см. довжини, 13—14 ширини і 8—9 грубі.

На кожній цеглі є на ширшій її стороні поздовжні насочки, повсталі через потягнення невипаленої, ще свіжої цегли пальцями. Насочки ці служили для лішого сполучення цегли з вапняною заправою. Цегла з такими насочками, тільки трохи менших вимірів, зустрічається дуже часто на Волині аж до XVII-го віку.

Зв'язані цегли міцною вапняною заправою товщиною до 4 см., їх уклад дуже нерегулярний: можна зустріти верстви цегли, уложені довшими на поверхні стіни боками, які чергуються з такими ж самими верстами; часом чергуються з собою верстви, уложені коротшими боками, часом перші верстви чергуються з другими; однаке в кожному з тих випадків вилітаються цегли іншим способом уложені: в верстві довгих цегол щочетверта, п'ята, шоста, або ще дальша, буває вставлена цегла коротшим боком до зовнішньої поверхні стіни і павпаки.

Кожна стіна складається з двох вимурованих з цегли тоненьких стінок, простір між якими виповнений великими кусками ломаного вапняка, перемішаного з вапняною заправою; спосіб заливання заправою, перемішаною з грузом, пустого місця між двома стінами, вимурованими з цегли й каміння, був досить розповсюджений при муруванні фундаментів у цілій Європі, і був стосований також при будові найстарших Київських церков.¹²

⁸ Korzen Tadeusz: Co się działo i co ma się dziać w Czersku Warszawa, 1913.

⁹ Szyszko-Bohusz: Trzy nasze zamki, стр. 233.

¹⁰ Грушевський, т. III, стр. 132.

¹¹ Monum. Pol. hist. стр. 860.

¹² Peleński J.: Haliż w dziejach sztuki średniowiecznej, Kraków 1914, стр. 155.

Верхній замок мав, крім воротної, ще дві муровані вежі, що стоять їй тепер: Стирому, звану також вежою Свєдригайла, і Владичу, якої назва походить від того, що на її удержання клав кошти Владика. Крім муріваних веж, були ще інші дерев'яні й так звані городні. Були це, правоподібно, дерев'яні комори, оперті об замкові стіни, до яких, під час ворожих нападів, мешканці околичних сіл ховали свої добутки.¹³ Мокловські припускає, що між дерев'яною вежою й городнею є різниця в способі будування: вежі будують „на стови“, а городні „на зруб“.¹⁴

Зводний міст при воротній вежі, перекинутий через глибокий колись рів, наповнений водою, сполучував горішній замок з долішнім. З рову тепер немає й сліду, а на місці зводного мосту є тепер склепений з двох рядів цегли, під ним зроблено прохід на приватне подвір'я. З долішнього замку доховалися до наших часів тільки рештки мурів, з яких, однакож, можна тепер досить докладно відтворити первісний план цього замку.

Мур починається коло стирової вежі горішнього замку, ішов берегом Стиру до старого кляштору Бригидок, потім звертав на захід, оточував кляштор і костел езуїтів, знову звертав на північ. ішов у напрямку річки Глушиця, оточуючи стару латинську катедру й будинки старого кляштору шариток, проходив коло дому колись владики о. Пузини, а тепер пані Роздольської й сполучувався з воротною вежою горішнього замку.¹⁵

В половині XVI-го століття мур цей ще не був викінчений і його східня частина була дерев'яна; чи вона коли-небудь була замінена мурівальною — трудно сказати, скоріше треба думати, що ні, бо не зсталось в цьому місці жодного сліду від якої-небудь стіни, тим часом, як в інших місцях, де мур був значно старший від евентуального східнього кавалку муру, зостались досить виразні рештки. Хоч із цього ще з певністю висновувати не можна, що із східнього боку долішнього замку не було мурівальної стіни, бо могла вона бути пізніше з яких-небудь причин розібрана, а через те й жодних слідів у ній не зсталося.

Як видно злюстрації¹⁶ в цьому часі на долішньому замку були чотири мурівани вежі й чотири дерев'яні. Недалеко римсько-католицької катедри стояла воротна вежа, при якій був, так само як і при воротній вежі горішнього замку, зводний міст.¹⁷ Мури були оточені ровом і земляними валами. Рештки тих валів були ще на початку минулого століття.¹⁸

Луцька жидівська синагога своїм оборонним характером заставила декого думати, що перед тим, як зроблено з неї синагогу,

¹³ Теодорович Н.: Городъ Владимиръ Волынской губернії. Почайвъ, 1893, ст. 222.

¹⁴ Mokłowski K.: Sztuka ludowa w Polsce. Lwów, 1903, стр. 302.

¹⁵ Stecki T. J.: Łuck starożytny i dzisiejszy, Kraków, 1876, стр. 120

¹⁶ Jabłonowski,

¹⁷ Ibid.

¹⁸ Niemcewicz J.: Podróże historyczne po ziemiach Polskich, стр. 208

була вона оборонним замком.¹⁹ Левицький²⁰ думає, що синагога ця була колись осібним фортом, сполученим з долішнім замком мурами, які зредуковано після панування Витовта; такої ж думки тримається Й. Моердер.²¹

Після опублікування привілею короля Зигмунта III на будівлю луцької божниці,²² справа ця не підлягає сумніву; відомо, що в 1626 році почато будувати оборонну синагогу в Луцьку, яка, однакож, ніколи не була до замку не належала, і трудно вгадати, що це були за мури, про які, мимохіть, згадує Левицький.²³

Цікаво було б окреслити походження Луцького замку, виказати виливи, які мали на чистої інші будинки того роду. На жаль, з приводу дуже скучого матеріалу, який маємо про українські замки старокнязівської доби, можливе це тільки в дуже загальній формі. Щоб ясніше уявити собі виливи на архітектуру Луцького замку, треба застосовитись, що з себе уявляла Русь за часів Любарта. Любарт, як каже Грушевський, член могутньої династії, що вже перед його княжінням в Луцьку була більше „руською“, ніж литовською²⁴ вона була „руським“ громадянством, всюди панувала „руська“ мова, „руська культура“,²⁵ українське мистецтво в Великому князівстві литовському займало панівне місце.²⁶ литовці навчились від українців способу воювати, навчились фортечного будівництва і його оборони.²⁷

Ясно, що при такому великому культурному виливі України на Литву не можна сомніватись, щоб замок у Луцьку, збудований на чисто руських землях, не відбив на собі вливи старо-українсько-русської фортечної архітектури. Через те вважати наш замок тільки взірцем замкового будівництва Пруських Рицарів, зовсім безпідставно, хоч, на жаль, погляд такий утеря в популяльній літературі предмету.²⁸ Скоріш він, як слухно думає Лукомський, є в стилі тирольських замків.²⁹

В південній й середній Німеччині замки піднімаються на торах і оточуючі їх мури стосуються до платформи тих гір, а значить мають різну форму. Головним муром замку є вежа „даніон“, до якої

¹⁹ Лукомський Г.: Волинська старина, стр. 301. Батюшков: Волинь, стр. 89.

²⁰ Левицький О.: Луцька старина. „Чтения въ историческомъ обществѣ Нестора Летописца“, кн. V. Київ, 1891, стр. 61.

²¹ Моердеръ: Луцкъ и его прошлое, Київ, 1910, стр. 8.

²² Sprawozdanie Komisji do badaj hist sztuki w Polsce, t. V. Kraków, 1896. sprawozdanie z posiedzeń, стр. LXXXVIII

²³ Mastow L.: Bożnicę w Lucku. Znicz, Luck, 1935, стр. 1.

²⁴ Грушевський М.: т. III, стр. 139.

²⁵ Jabłonowski Al., стр. LVII.

²⁶ Walicki M.: Cerkiew Borysa i Gleba na Kolozy pod Grodnem. Studja do dziejów sztuki w Polsce, t. I. Warszawa 1929 стр. 1.

²⁷ Батюшковъ: Волынь, стр. 55—56. Коялевичъ М.: Чтения по истории Западной России, 1884, стр. 69—92.

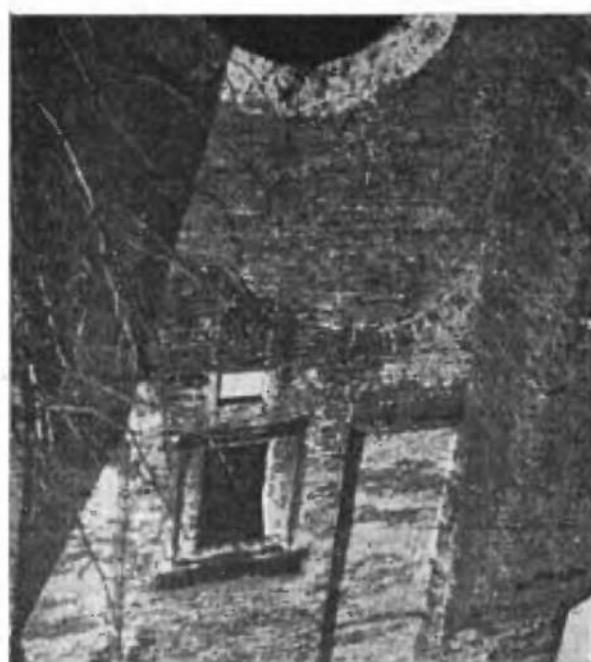
²⁸ Prusiewicz A.: Zamki i fortece na Wołyniu. Luck, 1922 стр. 3. Orlowicz M.; II. Przewodnik po Wołyniu. Luck, 1929, стр. 107. Дублянський А.: Луцьк. Луцьк, 1934, стр. 26. Dutkiewicz J. dr.: Zamki warowne na Wołyńiu. Kalendarz Ziemi Wschodnich za 1935 г. Warszawa 1934. стр.228.

²⁹ Лукомський Г.: Волинська старина, стр. 307.

ховаються тільки в остаточному випадку, для чого крім цього будуться будинки до мешкання: „*palas*“.

Навпаки, в Прусії „*der Hans*“ становить ядро оборони, заслонене мурами й ровами; ці мури закреслюють квадрат від 45—55 м. довжини боків і творять зовнішню стіну мешkalьних і господарчих забудований.³⁰

Староруські замки, оскільки можна судити з плану, зближені власне до замків південної Німеччини; їх характеристичною цією є достосування до терену, з приводу чого мури мають форму несиметричну й нерегулярну.³¹ Луцький замок безперечно більше підходить до описаних вище замків південно-німецьких, ніж до пруських, що,

4. Луцький Замок. Замуровані вглиблення в Воротній вежі. Фотогр. Л. Маслова-Зренінсько, зовсім натуральні завдяки панівного положення в Литовсько-Руській державі української культури.

Звичайно були замки нерегулярних планів, пристосованих до терену, на якому знаходилися, подібно до Луцького, і в Польщі і на Литві. З польських замків належить тут згадати, окрім згаданого вже Черського, ще замок в Хенцинах. Але аналогію планів тих замків з планами староруських фортифікацій належить дошукуватись в їх спільному походженні. Замок в Черську завдячує свій зарис мурів, правдоподібно, попередньому дерев'яному княжому двору. На місці частоколів поставлено мури, отримуючи тим нерегулярну форму старого укріплення; можливо, що мури ці походять із XIII століття і були ставлені під впливом західного будівництва. Замок у Хенцинах, без сумніву, виказує великий вплив чеської й південно-німецької архітектури.³²

³⁰ Bötticher: Die Bau und Kunstdenkmäler der Provinz Ostpreussen 1891, Heft 1 стр. 11.

³¹ Ребенський І.: Halicz w dziejach sztuki średniowiecznej, Kraków, 1914 стр. 4.

³² Szyszko-Bohusz: Trzy nasze zamki, стр. 244—45.

³³ Ibid., стр. 248.

Щодо литовських замків, які мають багато спільних рис, особливо в планах, з замком в Луцьку (маю на думці замки в Більні, в Троках і Новогрудку), трудно взагалі витягти якінебудь висновки, коли вони ще дуже мало дослідженні. Щоб говорити про якийнебудь їхній вплив на Луцький замок, належало б передовсім знати, принаймніш більш-менш докладно, час їх повстання, а того то й не знаємо.

Замок в Троках збудовано, правдоподібно, в кінці XIV століття.³⁴ Будову Віленського замку відносять переважно, повторюючи безкритично за Стрийковським, що приписує будову цього замку Гедимінові, на першу половину XIV століття, а Белінські на другу половину цього століття.³⁵

Найбільш подібний до Луцького замку — це замок у Новогрудку, але все, що тепер з нього зсталось, крім однієї башти, походить із XVI століття; якщо припустити, що збудовано його по слідах попереднього готицького замку, то будемо мати взір плану старого Новогрудського замку, який збудовано, мабуть, у XIV столітті.³⁶ Єльські твердять навіть доказлише, що збудував його Вітовт після спалення в кінці XIV століття пруськими рицарями старого замку.³⁷

Отож бачимо, що з таких недоказаних гіпотез певного вивести не можна. Маючи тільки ці відомості, приходиться скоріш думати про якийнебудь вплив Луцького замку на литовські, ніж на панаки. Але взагалі витягнення якихнебудь висновків у тій справі тепер ще далеко передчасне.

Звичайно, не включений тут вплив архітектури пруських рицарів, яких будівництво, особливо замкове, стало в тих часах на високому рівні; однака вплив цей, як бачимо, зовсім не відбився в загальному розташуванні Луцького замку, в його розплануванні.

Правда, архітектура північних рицарів могла вплинути на мурування брами, склепіння, вікона воротної вежі Луцького замку, однака так не багато з тих елементів Луцької воротної вежі позсталоє до наших часів, а з другої сторони дуже мало знаємо про замкову архітектуру Галицько-Волинської Держави, і через те трудно що-небудь певного на ту тему сказати.

Я, звичайно, далекий від того, щоб на підставі такого скупого матеріалу, який маємо про староукраїнське фортечне будівництво (тільки зарис земляних валів, а з рештою самих будівель — вежі в Білавині, Столині і в Кам'янці Литовському), домагався доказувати виключний їхній вплив на Луцький замок.

Хочу тільки зазначити, що убогість матеріалу в цьому випадку, без огляду на те, як мало його не було б, не є ще достаточний привід легковажити впливи українського старокнязівського будівництва.

³⁴ J. K.: Słownik Geograficzny, t. 13, Warszawa 1993, стр. 487,

³⁵ Bieliński J. dr.: Słownik Geogr., t. 13. Warszawa, 1893, стр. 501.

³⁶ Jelski A.: Słownik Geograficzny, t. 7. Warszawa, 1886, стр. 267.

³⁷ Görtler R.: Roboty konserwatorskie na górze zamkowej w Nowogrodzu. Ochrona zabytków sztuki. Warszawa, 1930—31, стр. 181.

ЛІТЕРАТУРА.

- А́ntonowic̄ D.: Скорочений курс історії українського мистецтва. Прага, 1923.
- Baliński M. i Lipiński T.: Starożytna Polska, tom II. Warszawa 1844.
- Baszta zamkowa w Lucku „Ziemia” 1910 Nr 38.
- Батюшковъ: Волынь, Петроград, 1888.
- Wojsłecz A.: Luck na Wołyniu, Luck 1922.
- Голубець М.: Начерк історії українського мистецтва, Львів, 1922.
- Дорошенко Д.: По рідному краю, Львів, 1930.
- Древности Луцка, „Вол. Епарх. Вѣд.“ 1890, Ч. 32.
- Дублянський А.: Луцьк, Луцьк, 1936.
- Dutkiewicz J.: Zamki warowne na Wołyniu, „Kalendarz ziemi wschodnich za rok 1935“, Warszawa, 1934.
- Dutkiewicz J.: Zamek Lubarta w Lucku, „Kurjer literacko-naukowy“. Dodatek do Nr. 321 II. Kur. Codz. z r. 1934.
- Dutkiewicz J.: Zarys historyczny rozwoju architektury na Wołyniu, „Wołyńskie Wiadomości Techniczne“ Luck, 1934, 4–5.
- Zamek Lucki. Wędrowiec, 1885, стр. 67.
- Iwanicki K.: Luck i zamek Lucki, „Przegląd lubelsko-kresowy“, 1925, 8–9.
- Н. Р.: Луцький замок. „Луцький історический вѣстникъ“, Луцьк, 1924, ч. I.
- Jabłonowski A.L.: Rewizja zamków ziemi Wołyńskiej w połowie XVI wieku, Warszawa, 1577.
- Jabłonowski A.: Wołyń, Podole i Rus Czerwona, Warszawa, 1911.
- Karwicki Dunin J.: Szkice obyczajowe i historyczne, Warszawa, 1882.
- Левицкій О.: Луцкая старина, „Чтения въ историческомъ Обществѣ Нестора Лѣтописца“ кн. V, Київ, 1891.
- Л. И.: Г. Луцк „Волынь“, 1903, ч. 198.
- Лукомский Г.: Волынская старина, „Искусство въ Южной Россіи“, 1913, ч. 7–8.
- Лукомский Г.: Материалы по истории вандализма въ Россіи. Старые Годы“, 1912, ч. 11.
- Luck – Zamek. „Tygodnik Ilustrowany“, 1867, стр. 37.
- Luck. „Ilustracja“, 1927, Nr. 50.
- Луцкъ. Энциклопедический словарь, Брокгауз и Ефрон, т. XVIII, Петроград, 1896.
- Маслов Л.: Пам'ятки архітектури старого Луцька, „Українська Нива“, 1934, ч. 25.
- Моердеръ: Древности Луцка и его прошлое, Київ, 1910.
- Niemcewicz J.: Podróże historyczne po ziemiach polskich.
- Orłowicz M.: Ilustrowany przewodnik po Wołyniu. Luck, 1929.
- Ossowski G.: Luck, „Tygodnik Ilustrowany“, 1865.
- Памятники, изданные Временною Комиссию для разбора древнихъ актовъ, т. IV, Київ, 1859.
- Prusiewicz A.L.: Zamki i fortece na Wołyniu, Luck, 1922.
- Сендульський А.: Городъ Луцкъ, „Вол. Епарх. Вѣд.“, 1873, 23–24.
- Słownik Geograficzny Królestwa i innych krajów słowiańskich t. V Warszawa, 1884.
- Sobieszczański T. M.: Luck. Encyklopedia Powszechna, wyd. Orgelbranda, t. XVII, Warszawa, 1864.
- Stecki T. J.: Luck starożytny i dzisiejszy. Kraków, 1876.
- Urbański A.: Luck. „Świat“, 1923, 8
- Уцільвшія Луцкія древности, „Вол. Епарх. Вѣд.“ 1890, 34.
- Луцьк. Леонід Маслів.

ПІВНІЧНО-БУКОВИНСЬКІ ГАЇВКИ.

(Докиличення) ¹.

6. Білоданичик (Качурник).

(„Рус. Дивс.“: ст. 43, ч. 2; Галько: „Гаївки“, ст. 523, ч. 10; ст. 518, ч. 3; „Нар. зв. и обр.“ I., ст. 126, ч. 10, ст. 113, ч. 3; Головацький: II., ст. 189, ч. 13; ст. 695, ч. 10; III₂: ст. 156—7, ч. 4; ст. 196, ч. 5; ст. 173—6, ч. 18; II.: ст. 689, ч. 3; Kolberg I., ст. 184—5, ч. 91; Колесса: ст. 29, ч. 8; Гнатюк: ст. 31—36, ч. 0; Чубинський: III., ст. 39, ч. 2; ст. 63, ч. IV).

Дівчата ходять співаючи довкола однієї дівчини, що стоїть на середині і робить рухами все те, про що співається в пісні. Вкінці вибирає з гурту другу дівчину.

Горошівський варіант.

Гой ти, гой ти, білоданчику,
Пошлинь, попливь по Дунайчику.
Розчеші, розчеші росу-косочку,
Умий си, умий си біле личенько,
Умий си, умий си білі рученьки,
Та затягни рукавиченьки,
Умий собі білі ножечки,
Та натягни тай панчошечки,
Узуйси, узуйси в черевичечки,
Оамі собі попід лядочки,
Тай шукай собі чиядочки.

Пливе качур по горосі,
В горошевім вінку;
Шукай собі, качурнику,
Щонайкращу дівку.

Зап. 1929. р.

Чувківський варіант.

Ой мій милай білодарчику, білодар-
чику,
Тай попливнь, попливнь по Дунайчику,
[по Дунайчику],
Тай умий собі біле личенько, біле
[личенько].
Тай розчеші си росу косу, росу косу.
Тай возьми собі попід лядочки, по-
[під лядочки],
Тай шукай собі де чіядочки, де чі-
[ядочки].
Тай возьми себе тай під вишки, тай
[під вишки],
Тай шукай собі де товаришки, това-
ришки.
Тай возьми себе тай попід боки, тай
[попід боки],
Покажи, дівчино, де твої здохи, де
[твої здохи].

Зап. р. 1929.

7. Дощечка (Діброва).

(Головацький: II., ст. 179—80, ч. 3; ст. 183—4, ч. 7; ст. 191, ч. 15; ст. 684—5, ч. 14; III₂: ст. 160, ч. 7; ст. 187, ч. 13; III₂: ст. 160, ч. 7. Галько: „Нар. зв.“ I., 106—7, ч. 14; Kolberg: I., ст. 122, ч. 29; ст. 175, ч. 76; ст. 155—6, ч. 55; ст. 159—60, ч. 9; ст. 161, ч. 11; ст. 165, ч. 15 (66); ст. 175, ч. 76; ст. 178, ч. 29 (80); ст. 185—6, ч. 41 (93); Гнатюк: ст. 96—101, ч. 27; ст. 141—144, ч. 46; Грінченко: III., ст. 72, ч. 123; Чубинський: III., ст. 36—7, ч. IV; ст. 80—1, ч. 19; ст. 162, ч. 79)

Дівчата беруться за руки і ходять „риночком“ або „кривим колесом“ обходить дерево. Інколи садовлять на руки малу дівчинку, подібно як при „Жучку“.

Горошівський варіант.

Вербовая дощечка, дощечка,
Ходи по ні Настечка, Настечка.
— Де ж ти, Насте, бувала, бувала.
Як Діброва палала, палала?
— Решетом воду носила, носила,
Тай діброву гасила, гасила.
Нім я воду донесла, донесла,
А діброва загасла, загасла.
Зза гори леліє, леліє
Відти милий приде, приде.
Привіз ми чобітки, чобітки,

¹ Див. „Наша Культура“ 1936 р. кн. 7 ст. 505—540.

Я з самої позлітки, позлітки.
Чобітки будуть ліліти, ліліти,
Л підківко бреніти, бреніти.

Зап. р. 1929.

8. Долина (Роман-зілля, Дощечка, Бервінок).

(Ж. Pauli: I, ст. 20, ч. 4; Головацький: III₁, ст. 166—7, ч. 6; Гнатюк: ст. 220—223; „Бервінок“; Грінченко: III, ч. 1637; Чубинський: III, ст. 68—69, ч. 12).

Дівчата ходять „ривочком“, „кривим колесом“ або подібно як „Жучок“.

Горошівський варіант.

Коло млина долина, долина,—
Туди Настя ходила, ходила.
Роман-зіле копала, копала.
Сама єго не знала, не знала.
Та дала 'го до ради, до ради,
До чоловічої громади, громади.
Чоловіки 'го не знали, не знали,
Назад Насті віддали, віддали.

Коло млина долина, долина...
...Тай дали 'го до ради, до ради,
До жіночої громади, громади.
Жінки єго не знали, не знали,
Назад Насті віддали, віддали.

Коло млина долина, долина...
...Тай дали 'го до ради, до ради,
До парубочної громади, громади.
Парубки 'го не знали, не знали...

Коло млина долина, долина...
...Тай дала єго до ради, до ради,
До дівочої громади, громади.
Дівки єго пізнали, пізнали,
Роман-зіле назвали, назвали.

Цесе зіле романець, романець,—
Усім дівкам на вінець, на вінець.
Цесе зіле барвінок, барвінок,—
Усім дівкам на вінок, на вінок.

Зап. 1911 р.

Чунківський варіант.

Вербовая дощечка, дощечка —
Ходила по ні Настечка, Настечка.
Троєлічко копала, копала,
Сама не знала, не знала.
Понесла 'го до ради, до ради,
До чоловічої громади, громади.
Громада єго не знала, не знала,
В ручки єго не брала, не брала.

Вербовая дощечка...
...Понесла 'го до ради, до ради,
До жіночої громади, громади.
Громада єго не знала...
Вербовая дощечка...
...Понесла 'го до ради, до ради,
До парубочної громади, громади.
Громада єго не знала...

Вербовая дущечка...
...Понесла 'го до ради, до ради,
До дівочої громади, громади.
Громада єго пізнала, пізнала,
В ручки єго узяла, узяла.

— Це зілечко бервінець, бервінець.—
Це вам, дівкам, на вінець, на вінець.

Зап. р. 1929.

9. Коструб.

(Ж. Pauli: I, ст. 21—22, ч. 7; Галько: „Гайки“ ст. 523—4, ч. 11; Головацький: II, ст. 185—7, ч. 9; ст. 696—7, ч. 11; III₂: ст. 185—7, ч. 9; ст. 167, ч. 2; Kolberg: I, ст. 158—9, ч. 7 (50); Колеса: ст. 23—4, ч. 1; Гнатюк: ст. 43, ч. 11; Чубинський: III, ст. 77—78, ч. 16; Шейк: „Выть Подолянь“ I, ст. 23).

Чунківський варіант.

Одна дівчина підходить до другої й каже: „Христос воскрес! Відповідь „Воїстину воскрес“!

- Не виділи-сте моого Коструба?
- Купив коралі, пішов далі.
- Лупив ковткі, з'ли вовки.

Дівчата творять коло. Всередині знаходиться дівчина. Всі співають:

Бідна моя головонька,
Нешчаслива годинонька.
Шо ж я буду тай роботи,
Шо Коструба не видіти?

Прийди, прийди Кострюбочку,
Ставу з тобов до слюбочки,
А в неділю, з поранечку,
На біленськім каменечку.

Зап. 1929 р.

10. Жона.

(Z. Pauli: I., ст. 20—21, ч. 5; Галько: „Гаївки”, ст. 521, ч. 88; „Нар. ав. й обр.” I., ст. 121—2, ч. 8; Головацький: II., ст. 187—8, ч. 10; III., ст. 152—4, ч. 1; ст. 165—6, ч. 4; Kolberg. I., ст. 158—9, ч. 5 (57); ст. 168—9, ч. 19 (69); ст. 179—80, ч. 31 (83); Гнатюк: ст. 81—87, ч. 23; Трінченко: III., 106—7, ч. 204; Чубинський: III., ст. 69—71, ч. 13.)

Чуківський варіант.

Дівчата стоять в колі, тримаючись за плечі. Дві дівчині всередині, а дві зовні кола. Ті знадвору починають співати, на що ті з середини відповідають.

— Я грушечку підтічу,
Свою жону вифачу!
— Ми грушечку а з'мо,
Тобі жони не дамо.
— Хто слизав, хто видав
Мої жони на торзі?
— Ой, ми її видимо,
Тобі її не дамо!
— Я яблучко підтічу,
Свою жону вифачу.
— А ми яблучко а з'мо,
Тобі жони не дамо!
— Хто слизав, хто видав
Мої жони на торзі?
— Ой ми її видимо,
Тобі її не дамо!
— Я сливочку підтічу,
Свою жону вифачу.
— А ми сливочку а з'мо,
Тобі жони не дамо!
— Хто слизав, хто видав
Мої жони на торзі?
— Ой ми її видимо,
Тобі її не дамо!
— Я вишеньку підтічу,

Свою жону вифачу!
— Ми вишеньку а з'мо,
Тобі жони не дамо!
— Хто слизав, хто видав
Мої жони на торзі?
— Ой ми її видимо,
Тобі її не дамо.
— Я горішок підтічу,
Свою жону вифачу.
— Ми горішок а з'мо,
Тобі жони не дамо.
— Хто слизав, хто видав
Мої жони на торзі?
— Ой ми її видимо,
Тобі її не дамо.
— Я пива пакурю,
Свою жону видурю.
— А ми пиво вип'ємо,
Тобі жони не дамо.
— Я перстінець підтічу,
Свою жону віфачу!
— Ми перстінець на палец —
Тобі жони кавалец.

Зап. р. 1929.

11. Голубка (голубко).

Галько: „Гаївки”, ст. 518, ч. 23; Головацький: II., ст. 689, ч. 3;
Галько: „Нар. авич. и обр.” I., ст. 113, ч. 10 Гнатюк: ст. 55—57,
ч. 13 (Качурик).

Чуківський варіант.

Дівчата стоять в колі, побравшись за руки. Всередині знаходиться одна дівчина, або хлопець.

Ми голубку(-а) собі ймili,
На округи обстунила.
Ти голубко(-у), чого тужиш?
Вибирайси, кого любиш.

— Та як мені не тужити,
Як не маю я з ким жити??
Бо мій (моя) мілій (мила) чорно-
[мілій (-а)]
А в могилі вже не живий (-а).

Хлопець чи дівчина вибирає другого на своє місце.

зап. р. 1929.

12. Чорнушка.

Z. Pauli: I., ст. 22, ч. 8; Лозинський: „Галагівки”, ст. 515, ч. 5;
Галько: „Гаївки”, ст. 516—17, ч. 1; Головацький: II., ст. 687—8,

ч. 1; III₂: ст. 168, ч. 8; ст. 179, ч. 4; ст. 182—3, ч. 9; ст. 184—6, ч. 1: Kolberg: I, ст. 182—3, ч. 36 (88); Колесса: ст. 30, ч. 10; Гнатюк: ст. 62—72, ч. 7 (16 варіантів).

Дві групі дівчат стоять проти себе й співають па переміну.

Горошівський варіант.

— Чорнушко-душко, вставай ра-	— Чорнушко-душко, вставай ра-
[ненько,	[ненько,
Спішиси, вбериси, за муж бериси!	Спішиси, вбериси, за муж бериси!
— За кого, за кого, матіночко,	— За кого, за кого, матіночко,
За кого, за кого, ластівочко?	За кого, за кого, ластівочко?
— За коваліка, за молодого.	— За шевчика, за молодого.
— Коваль кує, кlevцем кидає.	— Швець шиє, та шилом кидає:
Не піду, не піду, матіночко,	Не піду, не піду, матіночко,
Не піду, не піду, ластівочко!	Не піду, не піду, ластівочко.
— Чорнушко-душко, вставай ра-	— Чорнушко-душко, вставай ра-
[ненько,	[ненько,
Спішиси, вбериси, за муж бериси!	Спішиси, вбериси, за муж бериси!
— За кого, за кого, матіночко,	— За кого, за кого, матіночко,
За кого, за кого, ластівочко?	За кого, за кого, ластівочко.
— За гонтаря, за молодого.	— За ткача, за молодого.
— Гонтар гонтує, гонтов кидає:	Ткач тче, човником кидає:
Не піду, не піду, матіночко,	Не піду, не піду, матіночко,
Не піду, не піду, ластівочко!	Не піду, не піду, ластівочко!
— Чорнушко-душко, вставай раненько,	— Чорнушко-душко, вставай раненько,
Спішиси, вбериси, за муж бериси!	Спішиси, вбериси, за муж бериси!
— За кого, за кого, матіночко,	— За кого, за кого, матіночко,
За кого, за кого, ластівочко?	За кого, за кого, ластівочко?
— За паніча, за молодого.	— За паніча, за молодого.
— Паніч маєє, та в лиці цулус:	— Паніч маєє, та в лиці цулус:
Ой піду, ой піду, матіночко,	Ой піду, ой піду, матіночко,
Ой піду, ой піду, ластівочко.	Ой піду, ой піду, ластівочко.

Зап. 1911 р.

13. В чужій матері.

(Головацький: II, ст. 179—80, ч. 3; ст. 183—4, ч. 7 (з „Дібровом“); ст. 680, ч. 6; III₂, ст. 156, ч. 2; ст. 181, ч. 6; Галько: „Нар. Зв.“, ст. 101, ч. 6; Kolberg: I, ст. 161—2, ч. 87; Гнатюк: ст. 209—13, ч. 153).

Чунківський варіант.

Ти зоречко вечірна, вечірна, Зазулечко дібрівна, дібрівна. Та не куй рано в діброві, в діброві, Не забуди мамку в коморі, в коморі.	Та закочу я на місто, на місто, Закуплю я все місто, все місто. Та закуплю два млини, два млини, Шоби пиво варили, варили.
Моя мамка старен'ка, старен'ка, Ще й до того чужен'ка, чужен'ка. Заставі мене робити, робити, Дорогий камінь котити, котити.	A ще пиво не кисло, не кисло, — Вже си старців натисло, натисло. A ще пиво не пили, не пили — Вже си старці попили, попили.

Зап. 1929 р.

14. Дівоча і парубочая краса.

(Wacław z Oleska: Pieśni, ст. 52, ч. 3; Головацький: II, ст. 177—9, ч. 1—2; „Правда“ за р. 1868, ст. 215; Гнатюк: ст. 105—115, ч. 31).

Чунківський варіант.

Ой стріжний-батіжний По городчику ходят, Всю челядочку водят. — Вставайте, не спіте, Город городіте, Шоби не вилетіла Парубочая краса.	Ой стріжний-батіжний По городочку ходят, Всю челядочку водят. — Вставайте, не спіте, Город городіте, Шоби не вилетіла Дівочая краса.

Парубоча краса, —
Як зимная роса,
В лузі намочена,
В воді полочена,
На вітрі сушена,
На присні тачена,
На каглянку завита,
А в каглу забита.

(Подібно переплітаються, як в „Огроочках“).

Зап. 1929 р.

15. Дики кози.

(Гнатюк: „Гайки“, ст. 165, ч. 77).

Чунківський варіант.

Дівчата держаться за руки й ходять „риночком“.

То в гору, то в долину,
То в ружу, то в калину,
То в верби, то в лози —
Скачут дівки, як кози.
Попід зелені лози
Бігали дики кози,
Шкоди нам наробили,
Лози нам ноломили.

Гой ти, дівчино, гой ти,
Куди до тебе зайти?
— Ледом, козаче, ледом;
В мене горівка з медом.
На лід, козаче, на лід,
В мене горівка, як мід.

Campulung.

Дівочая краса, —
Як літняя роса:
В меду намочена,
В випі полочена.
На соці сушена,
В ширівку завита,
А в скриню забита.

Післала мене мати
А в поле жито жати.
Я жито не жала,
Лиці під кланьми лежала,
Лиш під кланьми лежала,
Сім клань жита на жала.

Малая пічка, мала, —
Я ще сп не віснала.
Причинн. Боже, нощи,
На мої чорні очи.
Причинн ше другую,
На мене молодую.

Зап. 5. травня 1929 р.

К. Ластівка.

ІДЕЯ ЧИ ФОРМА?

II.

...„Bo formą duszy ciało się wyraża
Bo duszą formą, która ciało stwarza“...

У мистецькому творі немає місця на слово-форму, на пустий звук. У мистецькому творі є слово-символ, слово, наскічне всім тим, чим горіло серце мистця. У мистецтві є „слово-сторож“ — „слово-кремінь“ — „слово-криця“ — „слово-меч“ — „слово-біль“ — „слово-радість“ — „слово-слези“ — „слово-молитва“ — „слово-прокліц“...

Коли викинемо цю своєрідну „наскічність“ слова, лишиться з нього пуста „шабатурка“, мертвий і пустий звук. Кожного дня вимовляємо багато слів, та тільки може деякі з них є словами-символами. Часто серце наше переповнене почуваннями, що його не можемо висловити. Це нас мучить. Та як тільки знайдеться те „чарівне“ слово, лице наше прояснюється, ми радіємо, бо воно нає „уздоровляє“ і ніби огнем живущим буха.

Це чарівне слово, що нас уздоровляє, що його так голубимо — це власне мистецьке слово, символ. З бігом часу слова „вітріють“, тратять свою первісну наскічність і перестають бути правдивими символами.

¹ Стаття дискусійна. Див. „Н. К.“ за 1936 р., кн. 1, ст. 18—22.
Слова К. W. Emerson'a у перекладі І. Каспровича.

Кажемо: сонце „сходить“, місяць „зайшов“, дощ „іде“. Та ці вирази сьогодні затратили вже свою першисну насыченність, свою першисну символіку. Тому деякі „реформатори“ мови навчають нас, що треба казати: дощ „наде“, а не дощ „іде“. Та народня пісня й далі знає своє:

„...Іде дощ і роса на Юркову хату“...

Багато разів вимовляємо напр. слово: „сповнилося“ — та воно в нас звичайно неповновартіше. Повновартішим воно було тоді, коли в гірку для Себе хвилю вимовив Його Христос. Коли Він сказав „сповнилося“ — тоді чув дійсну вагу цього слова.

Любов і ненависть, біль і радість — оце головні душевні „змисли“, що ними мистці насиочують свої слова-символи. Те, супроти чого відчуваємо велику любов, перед очима нашої уяви приймає звичайно вигляд ясний — світливий; а те, супроти чого відчуваємо ненависть, приймає вигляд, першому зовсім противний.

Байдужість є найбільшим ворогом усякого мистецтва; вона його апі не творить, апі не в силі розуміти.

На прикладах постараюсь показати, до якої міри ідея керує формою. Ось перед нами портрет людини, що його списав І. Франко:

„...Це був середнього росту чоловік, з коротко обстриженим волоссям на круглій баранячій голові, з рудими короткими вусами й рудою еспанською борідкою. Його широке лице й широкі, міцно розвинені вилиці враз із великими па боки повідгинаями вухами надавали йому вираз тупої внерості й м'ясоїдності. Невеличкі жаб'ячі очі сиділи глибоко в ямках і близали відтам якось злобно й непривітно“...

Як повстала повища форма? Повідгинані вуха... жаб'ячі очі!... Може й коли хто ці очі „голубими“ величав — та поет ненавидів економа Валька, що немилосердно зпуштувався над дітьми...

Звідсіля походить ця аж надто руда еспанська борідка економа й ці його аж надто жаб'ячі очі. Злоба не може прийняти ангельського вигляду, а ненависть не потрапить такого виду намалювати. Байдужий був би для нас още класичний портрет, коли б не „злоба й ненависть“! Коли б форма була альфою й омегою в мистецькому образі, чи взагалі в образі, тоді всі люди повинні бачити всякий образ подібно, або майже подібно. Та дійсність цьому заперечує. Напр. в образі московської цариці добавчували її звеличники-панегірики „правдиву богиню“, а Шевченко добавчував звичайніньку собі „цяю“:

„...Обік його
Жіночка небога,
Моя опеньок задушений,
Тонка, довгонога“...

Може хтось скаже, що Шевченко занадто суб'єктивно поступив у даному випадку. Та дарма! Творець завжди мусить бути суб'єктом, його особовість мусить бути видна на кожному кроці. Так звана „об'єктивність“ чи „безсторонність“ — це велика зневага для життя, а не менша й для мистецтва.

„...Тільки ліцитатор — як каже Оскар Вайлд — може безсторонньо й з рівним захватом трактувати всі мистецькі напрямки. Критик повинен визначатися сильною індивідуальністю, бо тільки вона

може бути запорукою живої інтерпретації мистецького твору. В іншому випадку критик заміниться на звичайного ліцитатора"...

Таким „об'єктивним ліцитатором“ на нашім критичному загоні є п. М. Рудницький, бож Сент-Бев виразно сказав: „Справжній критик не може бути ані фанатичним, ані занадто пересвідченим, ані задуреним у якійнебудь іншій пристрасті“... (Між ідеєю і формою, — 233).

Дійсно, не „занадто“ пересвідчений критик, що трактує поезію як „миляну баштку“ чи „копаний м'ячик“, або яку іншу забавку.

Коли ж п. Рудницький звів мистецтво до ролі забави, то повинен був сказати, що мистецтво — це не тільки „миляна баштка“ чи „копаний м'ячик“, але теж: *nakręcanie bąków, kładzenie się spać, wyciąganie języka, udawanie małpy, lwa lub czervonego kapturka...*“ Про те шише докладніше д-р Черльота Білер у книжці п. и.: „Дитинство й молодість“ у розділі „Забава й творчість“. Туди повинен заляпнути п. Рудницький для доповнення свого реєстру понять про творчість.

Варто б застосовитися глибше й над тим, що думав знаний, а недавно померлий, італійський письменник і філософ Люічі Піранделло, коли радив письменникам писати про „чоловіка вічного й незмінного“.

Як для матерії істотна енергія, так для форми істотна ідея. Мистецький твір — це не „уступка ідеї для форми“, це властиво оформлення енергії — втілення ідеї.

Ніде правди діти, форма має велику магнетичну силу. Вона є правдивим божищем примітивної публіки. „Як тебе бачать, так тебе шинуть“ — ось філософія формалістів, цієї найбільш примітивної публіки під сонцем.

Примітивна публіка шише вифраченого „Івана“ за правдивого пана, а напр. вишміковану „Параню“ за правдиву паню... І немає ради: профани завжди підуть за своєю філософією. Вона ж така практична!...

Та, на щастя є на світі й друга публіка. Вона каже: „Не все золото, що світиться“.

Життєвий досвід навчив її гордити самим тільки бліском-формою. Її манить золото не тому, що воно світиться, але тому, що воно „золото“. Якась позаформальна сторона надає йому цієї правдивої вартості. Та індіани про це не питаютъ, бож вони фанатичні приклонники форми-бліску. Тому її не диво, що за фарбовані пера, тандитні дзеркальця та інші „миляні баштки“ обдаровують хитрих європейців цілими пригорщами пайцирішого золота й дорогих брилянтів.

Коли переоцінюємо форму, тоді ми подібні до цих індіан, а в найкращому випадку до наших хлопчиків-недолітків, що то обладовують своїм кишечком бліскучими „скарбами“ товченого скла або кольорових камінчиків.

Форма мистецького твору — це „бліскуча, гладка, гарна луска“, так каже І. Франко, та під щію бліскучою й гладкою покришкою може сидіти... хробак:

....Досить, досить слова до слів складати,
Під формою блискучою, гладкою,
Мов хробака під гарною лускою,
Пекучий біль і сльози укривати..."

Коли українські сонетарі почали сходити на бездоріжжя, тоді поет присвятів їм вірш:

....Голубчики, українські поети,
Невже вас досі нікому навчити,
Що не досить сяких-таких зліпити
Радків штирікань — і вже є сонети?"...

А ці „сонети“ недоладні були не так під оглядом форми, але передусім були пужденні змістом. Тому далі настає така наука:

....Тій формі й зміст хай буде відповідний:
Конфлікт чуття, природа блиск погідний
В двох перших строфах ярко розвертається,
Страсть, буря, бій, мов хмара підіймається,
Мутить блиск, грізно мечеть, рве окови,
Та при кінці силива в гармонію любови"...

Та естетики не вдоволяється словами поета, вони за свою „форму здіймуть гвалт, почнуть кричати“:

....А тій" — почнуть естетики кричати —
..Ось до того в них доходить штука
Яка де в світі погань є, грязюка,
Вони давай її в сонети брати.
Петрарка в гробі перекинесь, проїї".
Нехай! Та тільки він ходив у сасах,
Жив у палацах, меч висна при собі,
Тим то краси, пишноти у Його сонетах
Так много. Ми ж живемо у кльоці,
Те її де ж нам узяти кращих декорацій"...

Перше вимести сміття, прочистити Авгієву стайню, а вже тоді думати про декорації. Одним словом, Франко завжди прописував мистецтву якусь життєву функцію, якесь життєве завдання. Таку думку про мистецтво мала теж Леся Українка. В противному випадку воно для поетки тільки „глина пежива“, що її без усакої шкоди можна викинути на смітник.

...„O wartości literackiej rozstrzygają nie te czy owe formy, ale dopiero ich funkcje.. Najbardziej uwielbiona „forma“ z chwilą, kiedy przestaje — lub nie może spełnić powierzonej sobie funkcji, nadaje się do „luftu“... (Eug. Kucharski: — Pamiętnik literacki, 1936, 341).

Ні гвалт, ні крик, ні „гармонія“ не ентузіазмували більше Шевченка, коли поза блискучою формою доглянув правдиве обличчя „славних наших і незабутих Брутів“. Тоді навчав поет:

...Все розберіть, та її спітайте
Тоді себе: що ми?
Чиї діти? Яких батьків?
Кия, за що закуті?...

Щоб мистецький твір зробив на нас враження, ми мусимо йому „дати віру“, як рідній мамі. Чи можемо дати віру всьому, що гарно оформлене? Як тіжко карался й караються ті, що дали віру гарно оформленним фразам, що не знали нічого ані про „побілені гроби“, ані про „хробака“, що ховався під гладкою лускою! Коли ж не можемо

„дати віри“ даому творові, ніколи не можемо говорити про його повну естетичну вартість. Так можуть поступати тільки безвірні формалісти, що до літератури не ставлять жодних вимог, а ідею граються, як копаним м'ячем.

В наших очах подібні вони до того „кацапа“, що то „серед Бару на продаж мав тільки єдину Варвару“:

„Аж приходить наш мужик.	„Нету, братець, каже той. —
Шалку поправляє.	Только зараз буде“.
..Чи є у вас Миколай?“	Та Варвару живо зняв
Бацапа літає.	Та й до халабудя...

У халабуді взяв цензля й перемадував Варвару на Миколая. Та чоки цього доконав, мужика не стало, а з'явилася баба й питала за Варварою. Кацап проклидав мужика й бабу, промовляючи стиха:

...Не требуй он баради,
Ештакая хара,
І що би била раз.
З Миколи Варвара...

Аби йшов інтерес! Аби заспокоїти забаганки примітивної публіки, — ось „ідея“ так званих естетиків-формалістів. Замість підтягати масу догори, вони волять знижуватися до ней падолину.

„Тяжко йти догори, та зате згори багато видно“, каже знала приказка. Але формалістам про те „видно“ зовсім не ходить. Вони не люблять „ідейного опору“ й спокійно сідають на дно.

Приклонники ідейного мистецтва говорять звичайно про якийсь „ритм крові“, про якусь „внутрішню музiku“, про якесь „містичне визволення“... Та для примітивної публіки те все — *terra ignota*. Подібних сил у мистецтві вони не добачують і мусять пещасі вдоволяти формою. Бідна ця примітивна публіка, що навчилась оцінювати мистецькі твори тільки *von aussen*, а не потрапити пізнавати їх *von innen*. Така публіка звичайно з розчаруванням опускає мури артистичного ательє.

Якийсь час наші молоді мистці тішилися великим признанням у Парижі; якийсь час Франція була захоплена нашим мистецтвом. Але французи таки не індіані, вони скоро олам'яталися. І здивувались, бо в сотнях ніби „українських“ образів не могли доглянути України. Вони зробили тяжкий, але заслужений, закид нашому мистецтву й перестали його єлавословити. В українському мистецтві хотіли вони доглянути „Ідею“ цієї далекої й чужої їм країни. Може хотіли набожно зблізитись до її „Святая-Святых“ — і прикро розчарувались.

Найбільш принадними є найбільш запашними „сині чічки“ є тільки тоді, коли виростають на могилі герой, з крові їхнього серця. На могилах зрадників завжди росте бур'ян-перекотиполе.

.... Яке поверховне поняття краси в наших любителів мистецтва, — каже Емерсон — видно вже з того, що люди ті вже майже цілком затратити свідомість цілковитої й безпосередньої залежності всієї форми від духа... Наші поети — це люди таланту, що, справді, співають — та не сини правдивої музики... Зміст є для них справою другорядною, а огляда віриша — першорядною... Та не ритм творить істоту поеми, але зміст, що ритм цей витворює... Талант може грati, може вишравляти штучки (з римами й ритмами, — Р. В.), та правдивої вартості творить тільки геній”...

Ось думки Зигмунта Красінського з його твору п. н.: „Myśli o sztuce“: .... є два засадничі типи артистів у відношенні до світа ідей, що їх голосять. Одні — строгі Дантеїці і Мільтонці зо своєї творчості укладають віттар для сонця своєї правди. Ці артисти змагають до того, щоб висказати найглибший зміст свого сумління... Тип другий у відношенні до першого — безглаздо анархістичний... Не обов'язок супроти духа, а близьк подуманого твору стає метою їхньої творчості. Один їх твір може ідейно перечити другому, про те не дбають,... без журби, яким богам служать“...

Бачимо, що боротьба між ідеєю й формою — це не щось пусте. Тут воюють між собою два світи: один конструктивний, а другий деструктивний; одна — „якась монархія“, а друга — „якась анархія“.

Коли говоримо про першорядне значення ідей, не можемо не признати належного місця формі. Щоб дух міг лишити по собі знака, він мусить воплотитися, мусить прийняти форму. Так само всяка ідея мусить прийняти форму, коли бажає себе зазначити. Та тільки таке тіло шанують, в якому живе дух, — бездушне складають до гробу.

У формі всесвіту дошукуємося вічно печаті Божого духа. Печаті духа дошукуємося теж у всякому правдивому мистецтві:

....І підеш ти в мандруку стоять

З мого духа печатю“...

Безідейні формалісти будують свої святині без Бога; їм байдуже, хто там на троні засяде. А ми віримо, що наше мистецтво тільки тоді словнить свою місійну службу, коли в його формі пізнаємо „нашу Святиню“, а в тій святині знайдемо „пашого Бога“.

Тернопіль.

Володимир Решетуха.

ПІДКАРПАТТЯ В НАЙНОВІЙШОМУ ЧЕСЬКОМУ РОМАНІ.

Карел Чапек: „Гордубал“. Автор цього роману видатний чеський письменник, що своїми творами дорівнює видатним світовим письменникам. В минулому році Карел Чапек був виставлений навіть на кандидата Ноблевої нагороди. Хоч її й не одержав, але це вже свідчить, що він має світове ім'я. Його твори перекладені на всі європейські мови. Кар. Чапек народився 9. I. 1890 р. в Малій Сватоноффі. Закінчив чеський університет і тепер присвятив себе літературній праці. Чапек — визначний чеський романіст і драматург, але мусить працювати й як журналіст для заробітку. — він редактор „Лідових Новій“ . Вже перша його праця, репортаж — „Англійські Листи“ — р. 1913, як високо мистецька, притягнула як критику, так і читача. Щоб мати уяву про плодіність цього письменника, назовемо тут хоча б головні його твори: „Божі Муки“, р. 1917, „Фабрика на абсолютно“, „Кракатіт“, „Гордубал“ — 1933 р., цього ж року вийшов роман „Повстронь“, року 1935 — „Звичайне життя“, 1936 р. „Війна з злоказами“. Його драми, як „Річ Мокрополюса“ та „Р. У. Р.“ — остання з життя комах, як і решта його більших творів, перекладені на європейські мови.

І от цей письменник, в сучасний пайвидатніший у Чехословаччині романіст, в своєму романі „Гордубал“ узяв за героя мешканця Підкарпаття емігранта з Америки.

Сам автор так говорить про свій роман: „Хоч ця пригода в деяких деталях написана на закладі спрощих подій, але автор хоче бути цілком безстороннім і цю подію освітлює як фікцію, і не старається про яку небудь фольклористичну правду“.

Юрко Гордубал — хто він? Тільки з подій, із прізвищ його односельчан та з його характеру і деяких подробиць його життя читальник може здогадатися, що це русин-українець.

Гордубал перед 8-ми роками вийшов до Америки на заробітки, залишивши вдома молоду жінку. Палаю і трохи пізніше Гафійку¹.

В Америці Гордубал ввесь час працював як шахтар. Поки на цій же шахті працював його земляк Михайло Бобок, то він через нього писав і посылав гроши своїй Палані й одержував від неї листи. Але ось п'ять років, як Бобка забито в шахті й Гордубал, не павчиваючись по-англійськи, ані слова не міг сказати з ким промовити. Він заробляв 7 доларів денно, а витрачав на себе не більше 2 долари денно, і так перших 3 років через Бобака посылав своїй Палані 60—90 доларів щомісячно. Коли ж умер Бобок, то почав складати гроши до банку. Так накопичив понад 3 тисячі доларів. Але йому їх вирвали. Без язика навіть не міг договоритися з адвокатом, щоб висудити свої гроші від банку, і тепер аж до самого від'їзду додому, складав гроши до куфру, і так накопичив понад 700 доларів, які везе тепер своїй Палані.

Автор представляє нам героя свого роману при його повороті до своєї батьківщини в потязі на терені Чехословаччини.

Гордубал і тут самітній і віддається своїм думкам. Він згадує свою Паланю як посылав їй гроши: „Це тобі, Палаю, на корову, на клаптик пиви, а це тобі, Палаю, на щось, що сама хочеш. — кожний долар тобі пригодиться“... Коли ж положив гроши до банку — „це вже буде в Палані стадо корів... а в мене їх укради“, ст. 17.

Шість подорожі, як і в Америці, всі його думки були в рідному селі Креве та біля його Палані та Гафійки.

Гордубал згадує, що коли він виїхав з Гамбурзі з пароходу, то на нього щось таке кричали, що він не розуміє, і він собі думав: „Вони можуть кричати, але я ні... Добре було їхати до Америки, все за тебе зроблять, але назад їхати, о це тяжко“...

Юрай Гордубал, зморений довгою дорогою своїми думками, засипав. А люди, що їхали з ним, хоч такі ж прості, як він, але європейці, — Гордубал залишився дитям природи і там, в Америці. — Ці європейці думають: „Так, так, такі сьогодні люди, як тварина“ (ст. 18).

Та врешті Гордубал на Підкарпатті, і вже декілька кілометрів іде пішки до свого села. Якими жадібними очима роздивається він на цю милу й рідину йому країну!.. Як побачив череду волів і корів, то в думках радив настухові де ліпша паша. Бачучи череду, він підраховував, а скільки тепер газдиня Паланя має окрів, скільки волів круторогих-подільських? ..О, моja Паланя розумна й багата“. Що ближче підходив до свого села, то ноги ставали важчі, і йому здавалось, що Криве все віддається й віддається. Та вже плема Америки, нема восьми років... Усе, що було — ясний жуток в голові,

¹ Так і в чеській мові у Чапека: „Паланя“ — „Гафійка“.

гладенька зелена травичка, а там, у далечині, дзвоники корів, а там над Кривою гніді скелі й дорога до його хати. Це дорога про м'які онанки селян, добрі спанки, як хлібова піч, дорога в міжгір'я, дорога кам'яниста, пробита чередами, але болотиста від струмочків. Як гарно підскакують струмочки по камінцях! Прекрасна дорога! Це тобі не хідник міста, що скрипить під черевиком. Нема тут людського натовпу, ані однієї людини... Тільки дзвіночки телят, корівок і дорога додому, додому... (ст. 20).

Гордубал думає: „Як лішче прийти додому? Чи коли баби сидять по праці на порозі хат, а мужики спираються на загорожу!..

„Дивіться, дивіться, хто це йде?“

„А я теж до воріт, як і череда — добрий вечір... Я вертаюсь не з порожніми руками... Або почекати, аж стемніє, застукати в віконце? Це я, Паланю, щоб ти була перша, хто мене побачив... А де Гафійка? Спить... Ні, хай спить“.

І Юрій біжить, а не йде. „Може Паланя тріпає льоп? Індкарстися до неї ззаду й закрити очі.. „Юрай!“

„Як ти мене пізнала, Паланю? — Хвала Богу, як би не пізнала твої руки!“. Так у мріях уявляє собі Гордубал, як він побачить свою жінку й доньку. В своїх думках він згадує, що везе в куфрику цілу Америку: сині сорочки, одяг з оксамиту, матерію Палані на сукню пахуче мило, годинника з ланцюжком, а Гафійці електричну лялечку, — все це він називає в своїх думках не по-українськи, а по англійськи. Все ближче й ближче до хати, аж в сердце йому коле. Вже бачить свій двір, але що це? — „Дурню, як ти помилився? Це не твоя дерев'яна халуда, це не дерев'яний хлів, це цілий палац! З цегли стіни, з черепиці дах, а на дворі зелена помпа біля криниці. Боже, заливший плуг і ворота заливні... І Гордубал хотів скоріше бачити, бо газда цього дому запитається, чого він тут дивиться, а він йому скаже: „Добрий день, господарю, чи не жила тут Паланя Гордубалова?“ Аж ось на поріг вийшла Паланя, вона стала, як скам'яніла, очі витріщила, руки міцно притисла до грудей і тяжко дихала. Не вітає Гордубала.

Але Гордубал в своїх думках зараз же оправдує Паланю, що вона злякалась його в зм'ятому убраниї, але Паланя відступає й ховавася в глибину сіней, а Гордубал думає, що й так би проліз. Паланя кличе Гафійку. Гордубалу тяжко... Так, але раніше хотів би тобі положити руки на рамена й сказати... Не хотів злякати тебе, Паланю... Слава Богу, що я вже вдома!“

І в хаті Гордубал бачить високу нову постіль, нові меблі, на стіні святі образи, підлогу з дощок, а на вікнах мушкати. — „Добре, Паланю, газдувалася... Але Паланя не йде. Сів Юрій на свій куфрик і чекає Паланю. „Тяжко чекати в чужій хаті“...

Коли ж прийшла Гафійка, то не знайшов уже батько ласкавих слів, яких мав так багато в своїх думках, і Гафійка не хотіла підійти до цього старого чужого дядька.

Гордубал хоче порадувати її потішити і Паланю і Гафійку своїми подарунками, але Гафія не розуміє образків, часонісів, які привіз їй Гордубал, а він не вміє прочитати, що під ними написано по-англійськи, бо взагалі не вміє читати. Ліхтарик не світить, а Па-

ланя холодно прийняла його дарунки. Гордубал відчув, що для обох він чужий, небажаний. Та Гордубал щиро любить їх і виправдує їх ворожість, він думає: „Вісім років, — то вісім років. Паланя розумна жінка, не скочить тобі на шию, як молоденька“. Він хотів би її запитати про ниву, корови, але Паланя десь на дворі... Завжди була Паланя така працьовита й розумна. І він чекає, аж Паланя сама його покличе, щоб він подивився на господарство, та марно.

Гордубал вийшов подивитись на господарство, — бачить гній, але не товариачий, це кінський... Бачить хомути — та це ж не для жінки праця, — ходити біля коней, бачить у стайні коня, може він хоче пити, але без наказу своєї Палані не може його напоїти, і сумно йому без праці. Та ось щось так знайомо запахло, що завжди так присмю пахло, ще від дитинства. Гордубал з подякою вдихає цей запах. Це смерекове дерево, дрова, і став пиляти їх та розколювати... Йому здається, що вони говорять: „Красно вітаємо тебе вдома“. Він працює до поту й почувас себе щасливим (ст. 30—31).

Але зараз же настає велике розчарування й у серці западає щось смутиле. На конях юз великом гуком в'їзджає молодий, гарний Манія, — це був наймит у Палані, і, як відразу відчув Гордубал, був він із Паланею в інтимних взаємів. Починається тижке життя для Гордубала. Тепер він, правда, господар, багатий газда, але Паланя спить на горищі, а Гафійка його цурається, і лащається до Манії. Та й односельчани, хоч він їх і погостив, холодно прийняли Гордубала, бо осуджували Паланю, що вона зв'язалася з молодим наймитом, і що Гордубал це терпить, бо Гордубал все чекає, що Паланя сама направить кривду, зроблену йому. Коли ж і найлініший його приятель, староста, сказав йому, що не слушно держати в хаті любовника своєї жінки, прогнав Гордубал Манія. Тоді настало пекло в його хаті, бо мати й донька були за Манієм. І знову Гордубал по-кликав Манія за наймита й заручив його з Гафійкою, хоч всі знали, що Манія — любовник його жінки. Та це не помогло.

Одного ранку знайшли Гордубала вбитого в своїй кімнаті. Було проколене чимось його серце. Були заарештовані Паланя й Манія, і довго не могли жандарми й лікарі довідатися, чим був забитий Гордубал, і тому не могли засудити Манія і Паланю. Та ось одному жандармові пощастило знайти голку, якою щириють кошики, і це якраз підходило до рани в серці Гордубала. Відбувся суд, Манія всю вину прийняв на себе і його засудили, а Паланя вернулась до свого господарства. Яка ж була пригода з серцем Гордубала, з серцем, яке так уміло щиро, глибоко любити! Серце в формаліні було послане до Праги, щоб там вирішили, від чого саме вмер Гордубал, але воно десь затратилось... Так що серце Гордубалове не поховане на його рідній коханій батьківщині...

Та й злочин, що зробив Манія, був даремний: старий Підкарпатський лікар сконстатував, що Манія пробив уже мертвє серце, бо Гордубал у сні тієї ночі вмер від розриву серця...

Із змісту роману жи бачимо, що Чапек змалював Гордубала, як прекрасний образ людини, дитини природи, що мав і проявляв найлініші людські почуття. Хоч автор не хотів, щоб тут був фольклор, але характер Гордубала, його любов до волів подільських кругоро-

тих, його любов до гірського рідного краю, його мрійливість, — усе свідчить, що Гордубал був українець. А Манія, чорнявий палкий красунь, що кохався в конях, був жорстокий — це мадяр. І співжиття добросердечного українця і жорстокого мадяра кінчается драмою. З цілого роману читальник відчуває глибоку симпатію автора до цього простого, але такого людяногого Гордубала й антипатію до Манії; читальник відчуває, що автор змальовав в образі Гордубала в його співселянах симпатичні постаті підкарпатських українців, — людей роботягів, моральних, що глибоко люблять свою батьківщину, але через матеріальні злidi терплять нужду... Вони темні, и зосвічені, й тільки інстинктивно відчувають, де добро, а де зло.

Чапек своїм романом показав читачеві, що на Підкарпатській Русі живе хоч малокультурний, темний, але з прекрасною душою народ. І, на омю думку, ця книжка для нас українців, дуже важна. бо вона доказує, що галузка нашого народу на Підкарпатті має всі найліпші якості людини.

Марія Омельченко.

КНИГА ЛЮДСЬКИХ СТРАЖДАНЬ.

Літом 1937-го року вийшла у Львові збірка нарисів нашої письменниці Софії Парфанович: „Ціна життя“, 250 ст., 29 коротеньких нарисів. Зміст цієї книжки такий цікавий і глибокий, що мусимо присвятити їй трохи більше місця. Та її зовнішня форма оповідань так само небуденна, як і сама поетична мова її, а це відразу виділює цю книжку на перше місце поміж усього того, що в нас вийшло за останнього часу.

Софія Парфанович — лікар-гінеколог, і ціла її книжка — то глибокі враження лікаря, які йому доводиться щоденно бачити, а серед того часто й нелюдські страждання хворих та жах повільної смерті.

Як показує книжка, С. Парфанович — глибоко вдумлива й прагне пізнати й злагнути все, що її оточує. Своїм спостережливим оком та аналізуючим розумом вона заглядає до найдрібніших замарків життя, що звичайно багатьом не кидаються ввічі. Авторка широко розкритими очима дивляється в ціле життя, з його нелюдськими стражданнями та світлими радощами. Відважно, широко розплющеними очима дивиться в очі навіть невмолимій Смерті, питуючи: Хто ти? Скрізь видно філософське бажання глибоко пізнати людського духа в терпінні та в радощах. Зміст книжки такий різноманітний, що в ній відбивається чи не ціле духове й фізичне життя хворих та всього, що з ними зв'язане. Правда, це особливе життя, — головно людські терпіння, духові й фізичні, тонко й майстерно змальовані. Через це „Ціну життя“ не кожен читач зрозуміє, а ще менше не кожний належно оцінить: треба пережити самому цілий жах людської безрадності при іневилічальних хворобах, що до того дають надлюдські страждання, — і тоді тільки можна зрозуміти глибину й небуденність цієї книжки. Взагалі, хто зблизька не заглядав у невмолимі очі Смерті, той не зрозуміє цих нарисів Парфановичевої.

Книжка С. Парфанович многогранна, як многогранне життя, як многогранна людина. Найперше по всіх нарисах (іх аж 29) маються найрізніші наші бурі життя та його сталеві кігті, що так часто доводять людину до шпиталя. Життя змальовується ціле: сіре, тяжке, невмолиме. Медицина дуже часто не вміє ще боротися з поважнішими хворобами, а тому по шпиталах повно засуджених на повільне ковакня. Фарбами, повними жаху, маює авторка нелюдські муки від грізного раку („Евтаназія“ ст. 71—79), коли Смерть для людини — найкращий вихід...

І будеш благати ти смерти,
Та Бог тобі смерти не дастъ...

Засуджений не знаходить потіхи, розради і лине своїми благаннями тільки до Неї, Матері Скорбної „Mater dolorosa“ (117—118). Правда, українська жінка навіть перед Нею не може вільно вилити своєї скорботи рідною мовою, бо шпиталь — чужий („На ступенях“ 145—148).

„Старе, як світ, терпіння людське“ (72), але лікар бачить його щоденно, бачить, як „в'яться в муках“ (111), на кожному кроці бачить він Смерть, — і поволі звикає до цього... Авторка частенько показує нам особливо хірургів, що байдуже оперують своїм ножем, хоч від цього часом може бути й смерть („Операція“ 9—11), або пробита б'ючка („Кров“ 15—19). Виробляється осібний тип сильних волею хірургів, що й самі гинуть від свого поступування („Очі“ 23—26). Сильний, відважний хірург завзято воює зо Смертю, викликаючи правдивий подив („На побоєвиці“ 133—142).

Лікар, зачинаючи свою працю, щиро вірить у життя, вірить у свою перемогу над хворобами, але реальне життя скоро ищить цю віру („Gaudemus igitur“ 245—250), бо наука безсильна ще проти багатьох хворіб...

В світі повновладно панує сама Смерть. Люди легко „втікають“ від любові й ненависті, від добра й зла, — тільки від хвороби й Смерті не втечуть“ (100). Найбільшу красу підстереже таки Вона й несподівано кине на неї свою грізну печатку („Евтаназія“). Брама Смерті завжди широко відкрита, і боротьба людини з нею нереальна. І засуджені на загін „широко розкритими очима ідивляються в жах вічної ночі“ (73), перед якою безсильний людський розум („Смерть“ 83—86).

Яскравими фарбами, від яких холоне кров у жилах, маює нам авторка жах передсмертних страждань (74)... І тільки тут зrozуміємо, чому наша Церква щоденно молиться „о безболізной кончині живота нашого“...

Жахаються смерти навіть ті, які ясно бачать, що дні Іхні почислені... Показує авторка й тяжкі терпіння родичів хворого, що знають про неминучість кінця (238). І на фоні цих нелюдських страждань взагалі наше т. зв. щастя — „сон недомріяний, пісня недоспівана, казка недосказана“ (160).

Шпиталь — це важлива частина нашого життя, куди ми неминуче прийдемо, та й взагалі від жару життя все позостається тільки сірий попіл будня. Хто був ніби паном життя й смерті, вкінці таки опиниться в цім домі терпіння. Життя коротке, і хвороба конче кожному грізно нагадає за прогайновані дари життя... Шпиталь у „Ціні життя“ обвіяній сумом і описаний надзвичайно реально. Широкі ворота відкривають вступ до шпиталю. Туди вливається хвиля життя, і, припавши до сірих ступнів, плеще об їхні боки та мие їхні старі ребра“ (148). Ненаписаний напис на воротах багатьох відділів шпиталю зловісно звіщає: „Входячи тут — покиньте всю надію“ (91—103). Тільки ніч та сон трохи втишують людські болі „Intermezzo“ 57—59). Недокінчені порахунки життя часом переносяться й до шпиталю („Чуже добро“, „Евтаназія“, „Очі“).

Але авторка, маючи нам найжахливіші малюнки людських страждань, ніколи не кидає читача в безнадійну розпуку, бо завжди в'яже докуни „сум шпиталю — і розмай весни та радість сонця“ (134).

Бажання жити, — жити за всяку ціну — це найбільше бажання тяжко хворих. Ніхто так не любить життя, як ті, що вмирають (73). Так, життя часто — надлюдська мука, а проте „безнадійно“ хворі хапаються за найтоншу нитку життя („Ціна життя“ 237—241). „Ви, молоді, здорові, не знаєте радощів життя, ви не розумієте його страшної превеликої цінні“ (241). „Блудний вогнік“ надії світить кожному хворому — навіть невилічальному — аж до останку („Ев-

таназія" 71—79). Жадоба життя ясно горить іще навіть у півтрупів: „Хай воно найпідліше, хай воно серед мук, але воно Життя!” (241)...

Природа — прекрасна і вона злагоджує біль навіть тяжко хворому. Шпиталі переповнені квітами. Авторка глибоко знає природу, любить її до болю, відчуває бачить і чує все: „молитву лісу, спів трави, музику всесвіту” (159), для неї „ліс співає велику пісню вічної плодючості” (159). Авторка — першорядна малярка природи, її книжка переповнена найкращими малюнками запашної краси. Вона відчуває навіть серед нестерпного людського болю „лах липневої ночі” (139), і „лахом надиханий сад” (168).. Природу вона пише з великої букви (159), вона для неї — Мати Природа (133,156). Деякі нариси — просто гімни красі природи („Integmezzo” 173—175).

Дуже часто описує авторка весну, пишну й багатонадійну, що непереможно вривається до шпиталю. А вже сонце — животворне й святе — панує по всіх нарисах, а гімном „До Сонця” (5—6) починається й сама книжка. Воно одне освічує темряву хворих, воно злагоджує їхні страждання, немов рукою рідної матері.

С. Парфанович у своїй книжці все об'єднує непереможний танок Смерти й вічну красу природи („З журбою радість обнялась”), сіру біль людського життя й запашну красу невмірущої природи, пах акацій — і крові (136, 139). Через це й кохання — частий мотив у нарисах збірки „Ціна життя”.

Шпиталь завжди зв'язаний з містом, чому С. Парфанович все описує його, хоч немилими фарбами, як справді „ненажерливу потвору” (228, 221), що вщерть заповнює доми страждань.

Жінку описала С. Парфанович з найтеплішою любов'ю. Частина тут кохання, „велике, як смерть, і старе, як життя” (168). Велика посвята жінки для чоловіка й дітей описана надто теплим словом. Тепло змальовує право нешлюбної жінки на материнство („З під прав” 151—161), тугу за дітьми неплідних жінок („Кленовий квіт” 211—216), вічну тугу жінки за втраченою дитиною („Самоцвіт” 47-54), тепло боронить збите з дороги дівча („На вулиці” 63—68). Трагедія чоловіка, що раптом утратив дружину по родах („Рейки” 29—33).

С. Парфанович — гінеколог, і вона знайшла найясніші фарби, щоб змалювати радість матері від народження дитини. Тепло описане перші породи („Материнство” 185—189), надзвичайно сильно змальовано породільні муки („Крик” 179—182), незмірна радість матері від першого крику дитини („Крик”), а особливо від першого її усміху („Перший усміх” 193—195) та від першого вибрання („Бабочки перша туалета” 219—223). Яка сильна трагедія сестри Лідії, що несподівано стріла в породільні дружину з дитиною свого колишнього коханця! („Чуже добро” 121—129). І який глибокий жах матері вид народження мертвої дитини („Самоцвіт” 47—54)!

Таємниця повстання людини в лоні матері („предивна тайна, чудо природи” 153) цікавить авторку, як лікарку, не раз („З під права”). Плодючість скрізь у природі, вона „всесвітня, всевладизила” (152). Навіть питання про первоочин пралодини заторкнений у книжці (180).

Дітей авторка кохає повним серцем і часто їх описує (212). Прекрасний опис хворих дітей, особливо невидюючих, що вічно тужать за світлом („Світло” 37—43).

Авторка має чуле серце до бідних і їхню недолю часто змальовує в їхній книжці. Ось перед нами бідолаха швець, що рак гризе йому праву руку, а тим самим дощенту руйнує його родину („Праця” 89—103). Ось бідний, обтяжений дітьми, робітник хоче побратися з хворою дівчиною, і двоє йдуть за порадою до лікарки („За порадою” 107—113). Надзвичайно сильно написане „Рішення” (227—234) вбогої матері 4-х дітей на викидня... Взагалі авторка своїм чулим серцем глибоко знає недолю бідарів і тепло їх описує.

В книжці багато фахових описів, але всі вони читаються легко.

Ось машина для насвітлювання Х-промінням (97—98), рентгенівські знімки („У кедрових палатах“ 165—169), хід операції (23) і т. ін.

Чисто українських питань авторка не порушує. Тільки в однім нарисі: „На ступнях“ (145—148) сильно описана нелюдська заборона хворій жінці молитись українською мовою... Трохи юмористично змальована бібліотека лікаря, що складається з непрошено надісланих книжок, яких ніхто не читає (166).

С. Парфенович — це правдива поетка з Божої ласки, і її книжка поетичніша за вірші багатьох наших „поетів“. „Ціна життя“ — це власне поема в прозі, що складається з поетично написаних нарисів. Мова книжки — скрізь поетична, багата на гарні й глибокі порівняння та на небуденні епітети. В книжці часто говорить саме чule серце й співає шляхетна душа, а тому багато сторінок її — то прекрасна висока поезія. Деякі нариси („Інтермеццо“, „До сонця“, „Гаудеамус ігітур“ і ін.) — чиста поезія. Навіть фахові медичні описи часом даються поетично, напр. опис мізку (83), знімки Рентгена (165—166), опис родів (180—181), параліч („Кімоно мандарина“ 199—207), навіть шпитальних сходів („На ступнях“). Сама мова — добірна літературна наша мова.

Оце короткий опис цінного вкладу до нашої літератури С. Парфенович. Глибокий зміст, чула поетична форма й багата мова книжки ставлять С. Парфенович відразу на чільне місце в нашій літературі, що вдвох із Іриною Вільде, — глибоким знавцем молодої дівочої душі, — стають у нас першорядними письменницями, давши невмирущі зразки глибокого пізнання людської душі з її найрізнішими болями та тихими радощами.

Іван Огієнко.

ХРОНІКА УКРАЇНСЬКОГО НАУКОВОГО Й КУЛЬТУРНО-ОСВІТНЬОГО ЖИТТЯ.

„Наша Культура“ через надмір неплатників та післяплатників, тимчасово — до сплачення боргів — не виходитиме. Просимо тимчасово, до осібного оголошення в „Рідній Мові“, передплати не посиляти.

Боржників наших видань просимо негайно поплатити. Видавництву свої залегlostі й тим приспішити відновлення „Нашої Культури“.

„Рідна Мова“ в 1938 р. принесе своїм передплатникам два цінні додатки: 1. Повстання азбуки й літературної мови в слов'ян, понад 15 друк. арк., 75 знімок, тільки за доплату 3 зл. (в книгарськім продажу 8 зл.), і 2. Складня української літературної мови, ч. 2. Головні й поясняльні члени речения, за доплату 1.50 зл. Сам журнал дасть багато статей на актуальні теми нашої літературної мови. Передплата річна 6 зл., піврічна 3 зл., чвертьрічна 1.60 зл. Адреса: Варшава, вул. Стальова 25, пом. 10.

Друкарські недогляди. В статті Ол. Чернової в кн. 6—7 (26—27) ц. р. трапилися такі друкарські недогляди: На ст. 282 рядок 8 згори замісьць: „печерських пісень“ треба: „негерських“ пісень“; На тій же ст. рядок 13. — замісьць „печерської пісні“ треба: „негерської пісні про дуба“. На ст. 283 рядок 22. у вірші М. Терещенка замісьць „Могутній і минулий вік“ треба: „Майбутній і минулий вік“.

На стор. 368-їй НК кн. 8—9 (28—29) треба читати Федачинський, а не Фединський.

Повстання глаголиці. Остання книжка наукового чеського журналу „Slavia“ (XIV, 4) на ст. 619—621 принесла рецензію проф. Карлового Університету в Празі д-ра І. Вайса на статтю проф. І. Огієнка: „Глаголиця не повстала з грецького мінускульного письма“, що друкувалася в „Нашій Культурі“. Проф. Вайс боронить старі позиції.

Складня „Слова о полку Ігоревім“. В останній книжці „Slavia“ XIV. ч. на ст. 547—592 проф. М. Петерсон умістив статтю: „Синтаксис „Слова о полку Ігореве““. Рецензію на цю працю подала „Рідна Мова“. — В цій же книжці на ст. 526—532 вміщено статтю д-ра В. Сімовича.

ЗМІСТ III. РІЧНИКА „НАШОЇ КУЛЬТУРИ“ ЗА 1937-Й РІК.

1. Д-р М. Антонович: Кого зачисляти до українських діячів 316
2. † Проф. Ол. Барвінський: П. Куціш та І. Пулуй, як перекладчики . . . . . 177—183
3. Д-р проф. В. Безушко: „Без коріння“ Н. Королевої . . . . . 364—365
4. Проф. Л. Білецький: 1. С. Черкасенко й його творчість 65—67. 2 Ол Колесса 286—289, 357—360. 3. Мандрівна легенда в творчості Т. Шевченка . . . . . 479—483
5. Ст. Гладилович: Андрій Чайковський, на другу річину смерти . . . . . 277—279
6. Проф. д-р Я. Гординський: Повість у Рядянській Україні 369—375. 417—424
7. Проф. д-р Є. Грицак: 1. „Недокладності в видаванні кирилівських пам'яток“, праця І. Огієнка 314. 2. Новий переклад Євангелії на українську мову І. Огієнка 366—367. 3. С. Федачинський 368. 4. Маркіян Шашкевич на основі власних листів . . . . . 427—434
8. Підп. В. Євтимович: Війна й культура військовості . . . . . 446—449
9. Ж-ко А.: Доля української літературно-наукової творчості . . . . . 270—271
10. Ів. Зіньківський: 1. Сучасна Україна: Київ, Школа 40—47, Церква 134—138, Харків 247—252. 2. Діяльність Української Академії Наук . . . . . 266—268
11. Ред. П. Зленко: Що про Україну знала Європа. Статті про Україну в великій французькій Енциклопедії XVIII-го в. 51—53
12. Д-р Л. Кобилянський: Українська музика 99—106. 166—170. 216—217. 262—267. 354—357. 394—398.
13. Проф. Д. Козій: 1. Класичні образи й сюжети в творчості Лесі Українки. 2. Духове обличчя Ольги Кобилянської 375—381. 424—427.
14. Д-р Ф. Коковський: 1. Бережанська гімназія за часів М. Шашкевича 36—39. 2. Висиль Стефанік про себе, листування його з О. Маковеєм 245—247. 3. Лесь Мартович та „Літературно-Науковий Вістник“ . . . . . 280—281
15. Мгр. І. Коровицький: 1. Конкуренти Почаївської друкарні 343—348. 2. Світлій пам'яті Д. Огієнкової . . . . . 360—364
16. Д-р В. Королів-Старий: Анна Регіна, поема 404—409. 451—456. 2. Мертві, вперед . . . . . 468—470
17. Н. Королева: Його поклик, оповідання . . . . . 56—60
18. С. Крилач: „Шестикрилець“ К. Гриневичової . . . . . 265—266
19. К. Ластівка: Північно-буковинські гайви . . . . . 494—498
20. Проф. д-р З. Лисько: 1. Перемиський музичний осередок 116—121. 158—162. 2. Занепад музичного мистецтва в Галичині за 1850-ті роки . . . . . 256—261, 439—446
21. Проф. Б. Лисяницький: 1. античний період та арабська доба в розвитку астрономічного знання 107—111. 2. Поезії . . . . . 122—123
22. Проф. Мандрівець: Закарпатські українці в новій мадярській націології . . . . . 173—175
23. Інж. Л. Маслів: Любартів Замок у Луцьку . . . . . 348—354. 384—493
24. Проф. Ол. Мищюк: 1. Український Історичний Кабінет у Празі 47—48. 2. М. П. Драгоманів і терор у Росії 86—91. 3. Рецензії на праці Р. Роздольського 61—62, Р. Мартель 64, Б. Крпелець 64, Карпатіка 222—223, Пропам'ятна книга Укр. Нар. Союзу 312—313, „50 років“ А. Животка 313—314, Історично-правнича наука укр. еміграції 365—366; про В. К. Винниченка . . . . . 271—272
25. Б. Мрія: Поезії 124
26. Проф. д-р С. Наріжний: 1. М. П. Василенко й його наукова діяльність 29—36. 2. Я. М. Шульгин і його наукова праця

209—216. 302—310. З. Теофан Прокопович і Яків Маркович у своїх взаємовідносинах	470—478
27. Інж. Оп. Нестеренко: Українська архітектура	14—17
28. Проф. д--р І. Огієнко: 1. Українські Церковні Братства, їх діяльність та значення 1—9. 2. Хто був Варовва, історичний нарис 48—51. 3. Глаголиця не повстала з грецького мінускульного письма 73—80. 145—153. 4. Дух святий, як голубка 162—163. 5. З чеського мовознавства, рецензії й огляди 218—221. 409—413. 456—462. 6. Раз добром налите серце, світлій пам'яті Д. Д. Огієнкової замість вінка намогильного 225—245. 7. Світлій пам'яті А. Чайківського 273—277. 8. Поет душевної туги М. Ічицький 290—297. 9. Світлій пам'яті Івана Липи 321—334. 10. † Б. І. Антонич 367—368. 11. Новини нашої літератури, твори М. Мочульського, М. Рішка, В. Гріндже-Донського, Р. Леонтовича 125—126. 12. „Голос землі“ О. Іваха 413—414. 13. Педагогіка о. Ю. Дзеровича 414—415. 14. „Петро Петрович“ В. Донського 462—463. 15. Книга людських страждань, С. Парфанович	507—510
29. Д-р Д. Олянчин: 1. Невзглядні матеріали до історії освіти в Україні в XVIII-му ст. 54—56. 171—173. 2. Українка з чеських журналів 62—63. 3. Владика Полоцький і Вітебський Семіон 253—256. 4. Гетьман Іван Mazепа в світлі видання Йоганна Венделя Барділі з 1730 р. 398—404. 5. Метелиця з видання 1730-го року 450. 6. Панславістичні прямування українців	450—451
30. М. Омельченкова: Підкарпаття в найновішому чеському романі	503—507
31. Проф. д-р Пастушин: Новий підручник граматики латинської мови (Ів. Любомировича)	314—316
32. Ол. Пащенко: Таракові річниці	129—133
33. Редакція: „Наша Культура“ тимчасово не виходить	465—467
34. М-р В. Решетуха: 1. Без вимог і без приписів, з психології поетичної творчості 197—201. 2. Ідея чи форма?	498—503
35. Проф. д-р Іл. Свенціцький: 1. Заповіти Ярослава Мудрого, дипломатичний нарис 163—165. 2. Пушкін і Україна 192—197. 387—394.	
36. Проф. д-р В. Січинський: Гр. Левицький, укр. гравер XVIII-го ст.	18—28
37. о. Кс. Сосенко: Гайлки про Зельмана в їх культурно-історичнім наставленні	112—116. 310—312
Д-р Старий див. Королів.	
38. Проф. д-р К. Студинський: 1. Антін Гладкий з Одеси між галичанами (1871—1872 р.) 81—86. 2. Остап Нижанківський у моїх спогадах 138—144. 202—208. 334—340. 434—439.	
39. Учитель: Перемиська укр. гімназія	268—269
40. Ол. Чернова: 1. Творчість Юрія Дарагана 9—14. 2. Поетична творчість у Совітській Україні 67—72. 153—157. 186—192. 281—286. 340—343. 381—387. 3. Рец. на: „Оповідання про Надюся“ М. Кремінської 221—222, „Бенеш і слов'янство“	463—464
41. Проф. В. Щербаківський: Українська протоісторія 96—99. 183—186. 297—302. 2. Вендувські культові оселі	415—416
42. Хроніка українського наукового й культурно-освітнього життя в кожній книжці.	